АЗӘРБАЈҸАН

7'98

АЗӘРБАЈҸАН ЈАЗЫЧЫЛАР БИРЛИЈИНИН АЈЛЫГ ӘДӘБИ-БӘДИИ ОРГАНЫ

1923-ҹү илдән чыхыр.

Баш редактор

Интигам ГАСЫМЗАДӘ

Баш редактор мүавини

Вагиф ЈУСИФЛИ

Мәс'ул катиб

Тофиг МАҺМУДОВ

Редаксија һеј'әти

Камал АБДУЛЛАЈЕВ
Ағамуса АХУНДОВ
Садај БУДАГЛЫ
Габил ИМАМВЕРДИЈЕВ
Әкрәм ӘЈЛИСЛИ
Фәридә ӘЛИЈАРБӘЈЛИ
Әнвәр ӘҺМӘД
Сабир ӘҺМӘДЛИ
Һүсејн ИБРАҺИМОВ
Гылман ИЛКИН
Ҹабир НОВРУЗ
Илтифат САЛЕҺ
Шамил САЛМАНОВ
Нәби ХӘЗРИ
Әлибала ҺАҸЫЗАДӘ
Иса ҺҮСЕЈНОВ

Редаксијанын үнваны:
Бакы—370001.
Истиглалијјәт күчәси, 31.
V мәртәбә.

Телефонлар:
Редаксија —
92-92-82.
Мүһасибат —
93-24-69.

Гијмәти 3.500 манат.

Јығым сехинә верилмиш:
22.5.1998-ҹи ил.
Чапа имзаланмыш:
30.6.1998-ҹи ил.
Сифариш 3339.
Тираж 1000.
Кағыз форматы
70 X 108 $^1/_{16}$—6,0 кағыз вәрәги.
12 чап вәрәги,
16,8 шәрти чап вәрәги.

**Бакы шәһәри,
«Азәрбајҹан»
нәшријјатынын
мәтбәәсиндә
чап олунур.**

Бәхтијар ВАҺАБЗАДӘ

ӨЗҮМҮЗҮ КӘСӘН ГЫЛЫНЧ

(КӨЈТҮРКЛӘР)

(3 пәрдәдә 12 шәкилдә драм)

Бөјүк түрк јазычысы Ниһал Атсызын хатирәсинә.

Бу пјес ерамызын 630-чу илиндә биринчи Көјтүрк хаганлығынын истиглал уғрунда агардығы мүбаризә тарихиндән бәһс едир.
Әсәр тарихи сәнәдләр әсасында јазылмышдыр.

ИШТИРАКЧЫЛАР

ГАРА ХАН, ГАРА ХАГАН — Көјтүрк хаганы.
ЈАШАР-ШАД, ДУЛУ ХАН, ДУЛУ ХАГАН — Гара Хаганын гардашы оғлу.
ШУ-ТЕКИН, КУР-ШАД — Дулу Ханын кичик гардашы.
ЕРКИН — Дулу Ханын јахын досту, вәзири.
ИЧКЕН ХАТУН—Чин хаганынын гызы, Гара Хаганын арвады.
ЈАН-ЧУНГ — Чин шаһзадәси, Ичкән хатунун гардашы.
МУБИ ТӘРХАН — Гара Хаганын досту вә вәзири.
СЕЛЧАН — Кур-Шадын арвады.
САЛУР ХАН — Гара Хаганын хәзинәдары.
АРСЛАН — Кур-Шадын јавәри.
СИЈАН ШИ — Чинли гадын.
БАНУ ЧИЧӘК — Дулу хаганын арвады.
ШЕЈТАН.
МӘЛӘК.
ИЛТӘРИШ — Кур-шадын оғлу.
Чин забити.
Көзәтчи.
1-чи чарчы, һәм дә чапар.
2-чи чарчы, һәм дә чапар.
1-чи чалғычы.
2-чи чалғычы.
Әскәрләр, кәнизләр.

БИРИНЧИ ПӘРДӘ

I ШӘКИЛ

(Пәрдәнин гаршысы... Зәфәр борулары чалыныр. Сағдан вә солдан чарчылар чыхыр).

I ЧАРЧЫ — Өтүкән әһли, ешидин вә билин! Шаһзадә Шу-Текин Жуан-жуанларла мүһарибәдән зәфәрлә гајыдыр.

II ЧАРЧЫ — Гара хаган бу күн бүтүн Түрк елиндә бајрам е'лан едир.

(Пәрдә ачылыр).

(Мејдан. Зәфәр борулары, литаврлар чалыныр. Мүһафизәчиләрин мүшајиәти илә Гара хаган, Ичкен хатун кәлир. Һамы хаганын өнүндә дизләрини јерә вурур. Хаган Ичкен хатунла чадыр гаршысында гурулмуш һүндүрлүјә галхыр).

ГАРА ХАГАН — Јашар-шад! Түрк елинә зәфәр газандырмыш шанлы ордумузун башбуғуну бу сәлтәнәтин шаһзадәси кими илк өнчә сән гаршыламалысан. Кеч ирәли!

(Тәнтәнәли мусиги сәдалары алтында Шу-Текин вә онун әскәрләри дахил олур. Гызлар онун ајаглары алтына чичәк дәстәләри атыр. Хаган вә Ичкен хатун Шу-Текинин алнындан өпүр. Јашар-Шад гардашы Шу-Текини гучаглајыр.

ШУ-ТЕКИН — (Јашар-Шадын гулағына). Хаганлыг гылынчы әмимин белиндә?!

ЈАШАР-ШАД — Көзлә, биләчәксән.

ГАРА ХАГАН — Шу-Текин, Түрк елинин сују, һавасы вә әкмәји сәнә һалал олсун! Әјилмәјән башлары әјдирмиш, бүкүлмәјән дизләри бүкдүрмүш аталарымыз Метенин, Буминин, Истеминин хејир-дуасы һәмишә сәнә јар олсун! Сән горхулу дүшмәнимиз Жуна-жуанләры диз чөкдүрмәклә, онларын үзәриндә зәфәр чалмагла аталарымызын руһуну шад етдин! Мән Өтүкәнә гәләбә газандырмыш ордунун Башбуғуну мүкафатландырырам. Гардашым оғлу Шу-Текини Кур-Шад дәмирчиләримизә рәһбәрлик едиб, ордуну һәр чүр силаһла тә'мин етмиш гардашым оғлу Јашар-Шады Дулу хан адландырыр, Минбулаг торпағынын хаганлығыны она тапшырырам. Силаһ устасы дәмирчи Еркини хәләтлә мүкафатландырырам.

ЈЕР-ЈЕРДӘН СӘСЛӘР — Ешг олсун, ешг олсун!

ГАРА ХАГАН — Муби Тәрхан, шаһзадәләрә хејир-дуа вер.

МУБИ ТӘРХАН — Дәдәм Горгуд төрәсилә сизә ад верилди. Көј Танры адынызы доғрултсун.

(Гучағында гундаг Бану Чичәк дахил олур).

БАНУ ЧИЧӘК — Мән дә гајным Шу-Текини алдығы јени адла—Кур-Шад рүтбәси илә котлајыр вә ону улу Танрынын она бәхш етдији өвлад пајы илә тәбрик едирәм. (Кур-Шада јахынлашыб гундағы она верир). Сән јени алдығын ад күнүндә оғул өвладына өзүн ад вермәлисән. Гој бу күн һәр икинизин ад күнү олсун.

КУР-ШАД — Мәним өвладыма мән јох, бөјүк гардашым Дулу хан ад версин.

ДУЛУ ХАН — (Ушағы алыб). Мән гардашымын илкинә Кутлуг-Илтәриш ады вердим, јашыны Танры версин!

СӘСЛӘР — Мүбарәк, мүбарәк!

КУР-ШАД — Бәс Хаган атам һаны? О, хәстәдир, ја?.. (Сукут). Бизә верилән бу јүксәк ады Хаганын рә'ји иләми вердиниз? (Сукут). Нијә бизимлә көрүшмүр?

ГАРА ХАГАН — Биз бу бајрам күнүндә сәни бәд хәбәрлә гаршыламаг истәмәдик. Оғул, Танрынын әмриндән гачмаг мүмкүн дејил. Бизим әлимиздән нә кәлә биләрди? Мәним бөјүк гардашым—сәнин атан Чуло Хаган бир ај бундан әввәл дүнјасыны дәјишди. Башымыз сағ олсун.

КУР-ШАД — Савашдамы өлдү, ја хәстәләндими?

ГАРА ХАГАН — (Кур-Шадын голундан тутур). Кедәк мәним чадырыма. Сәбрли ол, мән сәнә һәр шеји баша салым. (Чамаат дағылыр. Гара Хаган, Кур-Шад вә Ичкен Хатун чәкилир).

АРСЛАН — Хаганлары гаршысында диз чөкдүрән, аләмә мејдан охујан Чуло Хаган чадырында бирдән-бирә өлүб. Нечә-нечә савашлардан зәфәрлә чыхан, өлүмүн өзүнү белә өлдүрән гәһрәман да белә өләр?! Јох! Белә кишиләр чадырда доғулар, чајырда өләр!

Өлдү Чуло Хаганым, јетим галды бу милләт,
Көј Танры, бәс дејилми чәкдијимиз мәшәггәт?

II ШӘКИЛ

(Гара Хаганын чадыры. Чадырын үстүнә Көјтүрк хаганлығынын бајрағы санчылмышдыр. Чадырда Кур-Шад, Гара Хаган вә Ичкен Хатун).

ГАРА ХАГАН — Оғул, сәнин кими елә мәнә дә бу гәфләти өлүм гориба кәлди. Кечәнин јарысы Ичкен Хатун мәни чағыртдырды. Мән дәр-

һал һәкимбашыја хәбәр көндәрдим. һәкимбашы чох диггәтлә бахыб, гәфләтән үрәјинин дајандығыны деди. Бу, бејнимә батды. Нәдән ки, ахыр күнләр тез-тез синәсиндә санчы олдуғуну дејәрди.

ИЧКЕН ХАТУН — Өлүмүндән үч күн әввәл дә санчыдан јата билмәмишди. Кечә һәкимбашыны чағыртдырды. һәким күрәјини бир хејли овхалады, сәһәрә јахын динҹәлди.

ГАРА ХАГАН — Инди арада-бәрәдә бош-бош шаијәләр ешидә биләрсән. Бунлар һамысы арағызышдыранларын мә'насыз сөз-сөһбәтидир. Мән сәнин ағлына вә габилијјәтинә бәләдәм. Сәнин һаггында мәним фикрим башгадыр. Бөјүк оғул кими варислик Дулу хана дүшүр. Амма Чуло Хаган гәфләтән өлдүјүнә көрә вәсијјәтнамә јазмајыб. Тө'рәмизә көрә, белә һалларда гәрары гурултај вермәлидир. Икинҹиси, дүзүнү билмәк истәсән, мән хаганлыға Дулу Ханы мәсләһәт билмирәм.

ИЧКЕН ХАТУН — Мән дә бу сәлтәнәтин хатуну кими бу фикирдәјәм.

ГАРА ХАГАН — Сән ҹәбһәдә олдуғуна көрә мүһарибә апаран өлкәни башсыз гојмамаг үчүн Диванын мәсләһәти илә хаганлығы гәбул етдим.

КУР-ШАД — Биз инди Хаган вә онун тәбәәси кими данышырыг, јохса әми-гардашоғлу кими?

ГАРА ХАГАН — Сән неҹә истәсән, елә.

КУР-ШАД — Онда тәкликдә данышмалыјыг. (Ичкен Хатун чадыры тәрк едир). Мән белә баша дүшдүм ки, атам өләндән сонра сиз өкеј анамла евләнмисиниз?

ГАРА ХАГАН — Бәли. Тө'рәмизә көрә, белә олмалыдыр.

КУР-ШАД — Атамын Чин хаганынын гызы илә евләнмәсиндә сијаси мәгсәд вар иди. Сән өзүн дә билирсән ки, атам хаганлыға кечән заман Чин Өтүркәнә тез-тез басгын едир, өлкәни талајырды. Атам мәмләкәти бу бәладан гуртармаг үчүн Ичкен Хатунла евләнди.

ГАРА ХАГАН — Елә мән дә Чин Хаганы илә араны вурмамаг үчүн Ичкен Хатуну атасынын үстүнә көндәрмәји рәва билмәдим.

КУР-ШАД — Елә буна көрә Чин бизим күнеј отлагларымызы ишғал едиб?

ГАРА ХАГАН — Буну нә тез билдин?

КУР-ШАД — Биз кәләндә күнеј торпагларымыздан кечмәк истәдик. Чин чобанлары габағымызы кәсди, бура инди бизимдир дедиләр.

ГАРА ХАГАН — Бизим кәшфијјатчылар хәбәр кәтирди ки, Чуло Хаганын өлүмүндән хәбәр тутан кими Чин бизә һүҹума һазырлашыр. Мән һәм дә бу һүҹумун гаршысыны алмаг үчүн Ичкен Хатунла евләнмәли олдум.

КУР-ШАД — Амма фајдасы олмады.

ГАРА ХАГАН — һәр һалда, һүҹумун гаршысы алынды. Сәнин Жуан-жуанлар үзәриндәки гәләбән исә әлдән чыхан отлагларымыз барәдә тәдбир төкмәјә бизә имкан верир. Инди исә биз әввәлҹә сәнин вәлиәһдлик мәсәләни...

КУР-ШАД — Бу, мүмкүн дејил.

ГАРА ХАГАН — Нијә?

КУР-ШАД — Дулу хан бөјүк гардашдыр. Хаган да о олмалыдыр. Икинҹи, она көрә ки, мән сәнин һәм дә күрәкәнинәм.

ГАРА ХАГАН — Бәс онда сән нә үчүн өвладына ад вермәји онун бабасына дејил, әмисинә һәвалә етдин? (Сукут). Сусурсан... Көрүрсәнми, һамынын бир-биринә иддиасы тапылар. Амма инсанлыг одур ки, өз иддиаларыны бир тәрәфә гојуб бир-биримизә күзәшт етмәји баҹараг. Инди кечәк әсас мәсәләјә: сән өзүн дә чох јахшы билирсән ки, Дулу хан кими дәмдәмәки адамдан Хаган олмаз. О ки, галды Ичкен хатундан олан сәнин өкеј гардашын Јағмура, анасы Түрк әсилли олмадығына көрә о да Хаганлыға јарамаз. Демәк, мејданда тәкҹә сән галырсан.

КУР-ШАД — Мәним үчүн дөвләтин башында кимин дурмасы ваҹиб дејил. Дөвләтин өзү ваҹибдир...

ГАРА ХАГАН — Бу мәсәләни сән һәлл етмирсән. Гурултај һәлл едәҹәк.

КУР-ШАД — Мән дә бөјүк гардашымын һаггына саһиб чыхмајаҹағам.

(Сукут. Кур-Шад галхыр).

ГАРА ХАГАН — Јахшы, тәләсмә, бир шеји билмәк истәјирәм: Жуан-жуанлардан көтүрдүјүнүз гәнимәт бу ил бизи гураглыгдан чыхарда биләҹәкми?

КУР-ШАД — Мән гылынҹ вуран әскәрәм. Гәнимәтин дәјәриндән башым чыхмаз. Минбашы Ајхан һамысынын сијаһысыны тутуб.

ГАРА ХАГАН — Мөһүрүнү вур, вер Салур хана.

КУР-ШАД — Она нијә? (сукут) Мәкәр о, хәзинәдардыр?

ГАРА ХАГАН — Иш елә кәтирди ки, ону јенидән хәзинәдар еләјәси олдум.

КУР-ШАД — Ахы натәмизлијинә көрә атам ону хәзинәдарлыгдан говмушду...

ГАРА ХАГАН — Мәнә инан, Кур-Шад, хәзинә ишини ондан јахшы биләнимиз јохдур.

(Кур-Шад кедир. Гара Хаган дәрин фикрә далыр. Ичиндә баш галдыран виҹдан мәләк шәклиндә көзләринә көрүнүр).

МӘЛӘК — Ешитдинми Кур-Шадын дедикләрини? О, гардашынын гаршысына кечмәди. Бәс сән нејләдин? Сән мәни динләмәдин. Гәлбини шејтана вердин. Ичкен хатунла бирләшиб доғмаҹа гардашыны гәтлә јетирдин.

ГАРА ХАГАН — Мән өлкәни хилас етмәк үчүн бу хәјанәтә әл атдым. Жуан-жуанлар үзәриндәки гәләбәмизи ешидән кими гардашым Чуло Хаган кәләфин уҹуну итирди. Чинә мејдан охумаға башлады.

Мән истәмирәм јол аза, һагдан дөнә инсан,
Намус вә шәрәф мәртәбәсиндән енә инсан.
Мән истәјирәм, ујмаја шејтана бир анлыг,
Гуллуг едә инсафына, виҹданына инсан.
Инсанлығы наданлыға гурбан верәҹәкләр
Алдандыса нәфсин дәли шејтанына инсан.
Мән бир мәләјәм, бәллидир аләмдә мәрамым:
һеч гыјмасын өмрүндә шәрәф-шанына инсан.
Аллаһ деди: «Јалныз она бәхш етдијим ағлын
Јүксәлмәли сон һәддинә, имканына инсан.

(Ичкен Хатун вә Јан Чунг кәлир).

ИЧКЕН ХАТУН — (Јан-Чунгу тәгдим едир). Гардашым Чин шаһзадәси Јан-Чунг.

(Јан-Чунг Хаганын гаршысында баш әјир). Бизим бајрамымызы гутламаға кәлиб.

ГАРА ХАГАН — Хош кәлиб. Сән, дејәсән, Чин Хаганынын ортанҹыл оғлусан.

ЈАН-ЧУНГ — Бәли.

ГАРА ХАГАН — Мән сәни ушаглығында көрмүшдүм. Кәлишин хејирдими?

ЈАН-ЧУНГ — Сизләри зијарәт етмәк истәдим. Сизин зәфәр севинҹинизә Чин дөвләти дә гошулур. Жуан-жуанларын мәғлубијјәти бизи дә севиндирир.

ГАРА ХАГАН — Вәлиәһд неҹәдир?

ЈАН-ЧУНГ — Сағ олун. Гардашларын ичәрисиндә ән чох севдијим вәлиәһддир. Биз һәм гардаш, һәм дә достуг.

ГАРА ХАГАН — Бәс бизим Јағмур нә илә мәшғулдур?

ИЧКЕН ХАТУН — Мәним Јағмурум инди бөјүк оғлан олуб.

ЈАН-ЧУНГ — Јағмурдан әмисинә мәктуб кәтирмишәм (Әлиндәки бүкүлү мәктубу Хагана верир).

ГАРА ХАГАН — Бу ки, Чин дилиндәдир. Бәс ана дилини билмир?
ИЧКЕН ХАТУН — (Күлүр). Чин дили елә онун ана дилидир дә...
ГАРА ХАГАН — Һә... доғру дејирсән, мән чашдым. Јәгин Јағмур Шан-Јан, Конфусиј̆а кими Чин философларыны, Ши-Хуанди, Љју-Бан, Бан-Чау кими Чин хаганларыны танызыр, амма Атилла, Мете, Чичи, Бумин вә Истәми кими түрк бөјүкләриндән хәбәри јохдур.
ИЧКЕН ХАТУН — Бура гајыдандан сонра онлары да танызыр. Јан-Чунг узаг јолдан кәлиб, изн вер, кедиб динчәлсин.

(Јан-Чунгла Ичкен хатун кедир. Ојнаја-ојнаја шејтан кәлир).

ГАРА ХАГАН — Јенә кәлдин? Әл чәксәнә мәндән, а шејтан!
ШЕЈТАН — Адам һеч көһнә достуну говар?
ГАРА ХАГАН — Рәдд ол!
ШЕЈТАН — Сәни бу тахта мән миндирдим, јохса бајаг ширин-ширин данышдығын мәләк?
ГАРА ХАГАН — Даһа бәсдир. Мәни раһат бурах.
ШЕЈТАН — Ај јазыг, мән һара кедирәм? Мән ахы сәнин ичиндәјәм. Һәлә бундан сонра мән сәнә даһа чох лазым олачағам. Чуло Хаганын башыны әкдин, бәс өвладлары? Дулу Ханы алдатмаг олар. Амма көрдүнмү, Кур-Шад алданмады.
ГАРА ХАГАН — Бәс инди мән нејләјим?
ШЕЈТАН — Бах белә... Инди олдун адам баласы... Инди мән дејим, сән ешит...

(Узагдан Ичкен хатунун сәси кәлир: «Сијан-Шијә де, мәним јаныма кәлсин». Шејтан кетмәк истәјир).

ГАРА ХАГАН — Һара кедирсән, Шејтан гардаш, сөзүнү де.
ШЕЈТАН — Ичкен хатун олан јердә мән артығам. Она көрә ки, о мәним кими шејтанын јүзүнү сусуз апарыб-сусуз кәтирәр.

(Ичкен хатун кәлир).

ГАРА ХАГАН — Мән сәнин гардашынын бу кәлишиндән бир шеј анламадым. Бу кәлиш шаһзадә кәлишинә бәнзәмәди. Хаганлар арасында гајда-ганун вар: бир өлкәнин шаһзадәси башга өлкәјә кәлирсә, о, хагандан хагана рәсми салам, јахуд мәктуб кәтирмәлидир.
ИЧКЕН ХАТУН — Доғру дејирсән. Амма мән онун данышығындан белә анладым ки, о, атамдан хәбәрсиз кәлиб. Дејәсән, атамдан инчикдир. Атам әлдән дүшүб, амма сәлтәнәтиндән әл чәкмәк истәмир. Өвладларын да һәр биринин өз иддиасы вар.
ГАРА ХАГАН — Һәр јердә олдуғу кими...
ИЧКЕН ХАТУН — Кур-Шад сәнинлә тәк галыб нә демәк истәјирди?
ГАРА ХАГАН — Мән она варислији тәклиф етдим.
ИЧКЕН ХАТУН — Нечә?
ГАРА ХАГАН — Көјтүрк Хаганы мәнәм, Ичкен Хатун!
ИЧКЕН ХАТУН — Һә, инди еләдир. Амма вахтилә бөјүк гардаш ими Хаганлыг сәнин һаггын иди. Ону атан сәнә вермәди. Мән вердим...
ГАРА ХАГАН — Инди мәндән нә истәјирсән?
ИЧКЕН ХАТУН — Јағмурун һаггыны...
ГАРА ХАГАН — Сәнин оғлун?
ИЧКЕН ХАТУН — Мәним вә Чуло Хаганын оғлу! (Гара Хаган күлүр). Нәјә күлүрсән?
ГАРА ХАГАН — Әввәлә, мән һәлә өлмәмишәм. Нә гәдәр сағам, бу сәлтәнәтин саһиби мән олачағам. Икинчиси, нә диван, нә дә гурултај Чин гызындан олан өвлады Көјтүрк сәлтәнәтинә јахын бурахмаз.
ИЧКЕН ХАТУН — Биринчиси, Көјтүрк сәлтәнәтинин миннәти олсун ки, онун Хаганынын дамарларындан Чин ганы ахыр. Икинчиси, сән мәнә вә'д вермишдин ки, Јағмур бөјүјәндән сонра бу тахты она верәчәксән?! Инди ниј̆ә сөзүндән гачырсан? Хаганлығы өз күрәкәнинә... вермәк истәјирсән?

ГАРА ХАГАН — Сән елә билирсән халг бизим әмәлләримиздән хәбәрсиздир?
ИЧКЕН ХАТУН — Хаган олан јердә халг нәчидир? Халгын борчу Хагана итаәтдир. Вәссалам!
ГАРА ХАГАН — Сән дедијин сизин мәмләкәтдә кечәр. Бурда диван вар, гурултај вар.
ИЧКЕН ХАТУН — Онлар Чуло Хаганын вахтында јох иди?
ГАРА ХАГАН — Биз бу ики гардашын үрәјиндәки шүбһәни дағыда билмәјәчәјик. Мән һәләлик гуру вә'длә икисиндән биринин гәлбини әлә алмаг истәјирәм.
ИЧКЕН ХАТУН — Сән нараһат олма, мән онларын икисинин дә өһдәсиндән кәләрәм. Сәбр елә вә мәним ишимә гарышма...
ГАРА ХАГАН — (тәрәддүдлә). Шејтансан, әсл шејтан!

III ШӘКИЛ

Мејдан. Дулу Ханла Еркин кәлир.

ЕРКИН — Инди нејләмәк истәјирсән?
ДУЛУ ХАН — Мәним нә етмәли олдуғуму мәкәр сән билмирсән? Атасынын гатилиндән гисас алмајан оғула оғул демәк олармы? Амма мән бөјүк гардаш олсам да, Кур-Шады көзләмәли идим. Чүнки о да оғул кими гисаса шәрик олмалыдыр.
ЕРКИН — Дулу хан, биз ушаглыгдан достуг, ган гардашыјыг. (Биләјини онун биләјинә тохундурур). Бу биләкләрдән бир-биринә ган кечиб. Буна көрә дә мән сәндә көрдүјүм гүсурлары һәмишә үзүнә демишәм. Бу күн дә дејирәм: Сән чылғынсан. Јүз өлчүб, бир бичмәји бачармырсан. Буна көрә дә бу мәсәләдә чох еһтијатлы олмалы, Кур-Шады да гызышдырмамалысан.

(Сијан Шиназлана-назлана онлара тәрәф кәлир).

СИЈАН ШИ — Еркин, достун јаман бикефдир. Нијә ону јасдан чыхартмырсан?
ЕРКИН — Јахшы олар ки, сән бир Чин рәгси ојнајасан, бәлкә кефи ачыла.
СИЈАН ШИ — Әкәр билсәм ки, рәгслә онун кефи ачылар, сәһәрә гәдәр ојнајарам.
ЕРКИН — Бәс әрин буна нә дејәр?
СИЈАН ШИ — Әрим онун хатирини мәндән чох истәјир.

(Сијан Ши рәгс едир).

ЕРКИН — Залым гызы чох ширин гадындыр.
ДУЛУ ХАН — Доғрудан да, Чин көзәлләри гәнирсиз олур.
ЕРКИН — Көзлә илишәрсән. Төрәмизи унутма.. Бура бах, Јан-Чунгун кәлишиндән хәбәрин вар?
ДУЛУ ХАН — О кимдир?
ЕРКИН — Дајыны танымырсан?
ДУЛУ ХАН — Јан-Чунг? Чинлидән мәнә нә дајы?
ЕРКИН — Ичкен Хатунун гардашы сәнә дајы олмур? (Кур-Шад кәлир).

(Дулу Хан Кур-Шады гаршыламаға кедир. Еркин Сијан Шијә ишарә верир ки, кетсин. Дулу Ханла Кур-Шад данышa-данышa кәлир. Еркин чәкилир).

КУР-ШАД — О мәнә сүбут етмәјә чалышды ки, Чуло Хаган үрәк ағрысындан өз әҹәли илә өлүб.
ДУЛУ ХАН — Сән дә инандын?
КУР-ШАД — Мән онун јанындан бирбаша һәкимбашынын евинә кетдим. О да онларын дедикләрини ејнән тәкрар еләди.
ДУЛУ ХАН — Өлүмүндән бир гәдәр әввәл мән атамын јанында олмушам. О, ҹәбһәдән јахшы хәбәрләр алдығына ушаг кими севинирди. Мән онда һеч бир хәстәлик әламәти көрмәдим. Евә кәлдим. Кечәнин

јарысы Еркин мәни ојадыб кишинин өлүм хәбәрини верди. Кәлдим. Меҗидин үзү көмкөј иди. Бу, зәһәрләнмәк әламәти дејил?

КУР-ШАД — Ола биләр.

ДУЛУ ХАН — Ола биләр јох, еләдир...

КУР-ШАД — Сәбрли ол.

ДУЛУ ХАН — Мән сәбрли олмасајдым, сәни көзләмәздим. Де көрәк, биз нә етмәлијик? (Сүкут). Нијә ҹаваб вермирсән? Атамызын интигамы јердәми галаҹаг?

КУР-ШАД — Де көрәк, сән нә етмәк истәјирсән?

ДУЛУ ХАН — Мән сәндән соруштурам.

КУР-ШАД — Бөјүк гардаш сәнсән!

ДУЛУ ХАН — Интигам!

КУР-ШАД — Өлдүрән кимдир?

ДУЛУ ХАН — Мән! Неҹә онун јанында ким јатыр?

КУР-ШАД — Демәли, Ичкен Хатун.

ДУЛУ ХАН — Тәк о јох! Әмимизлә бирликдә.

КУР-ШАД — Шаһидин-сүбутун вармы?

ДУЛУ ХАН — Сән мәни әлә салмысан? Өлдүрән шаһид-сүбутла өлдүрүр?

КУР-ШАД — Амма интигам алан интигамында там һаглы олдуғуна инанмалыдыр.

ДУЛУ ХАН — Демәк, сән һәлә инанмырсан? (Сүкут).

КУР-ШАД — Әкәр бу, гәтлдирсә, бир атанын гејрәтли оғлу кими биз буна дөзмәмәлијик. Амма бир елин гејрәтли оғлу кими, бир атаны дејил, бүтүн милләти дүшүнмәјә борҹлујуг. Жуан-жуанларла савашда үч түмән орду итирдик. Гураглыгдан өлкәдә гытлыг вә аҹлыг башлајыб. Күнеј отлагларымызын бир гисми әлдән кедиб.

ДУЛУ ХАН — Бунларын интигама нә дәхли вар?

КУР-ШАД —Мәни ахыра гәдәр динлә! Сән өлә билирсән ки, Гара Хаган јатыб? О биздән зәрбә көзләмир?

ДУЛУ ХАН — Әлбәттә, о билир ки, биз бу ганы јердә гојмајаҹағыг.

КУР-ШАД — Буна көрә дә биринҹи нөвбәдә биз бу өлүмүн гәтл олдуғуну там јәгинләшдирмәлијик.

ДУЛУ ХАН — Атамызын өлүмүндән сонра вәлиәһд дура-дура онун дәрһал хаганлығы гамарламасы нә демәкдир?

КУР-ШАД — Ата-оғул роһумлуғу ән јахын гоһумлугдур. Лакин тахт-тач вәрәсәлијиндә онун һеч бир әһәмијјәти јохдур.

ДУЛУ ХАН — Неҹә?

КУР-ШАД — Сәндән бир неҹә хаһишим вар: Биринҹи, мәнә бир неҹә күн вахт вер, бу мәсәләни јерли-јатаглы өјрәним. Икинҹи, еһтијатлы ол, һәр дејилән сөзә инанма! Онлар арамыза әдавәт тохуму сәпмәк, бизи бир-биримиздән ајырмаг фикринә дә дүшә биләрләр. Үчүнҹү исә, күнеј отлагларымызын ишғалы бизи ајыг олмаға чағырыр. Мәнҹә, Чин бизә һүҹума һазырлашыр.

ДУЛУ ХАН — Билирәм. Өлкә Чин ҹасуслары илә долуб. Бири дә јениҹә кәлиб. Ичкен Хатунун гардашы Јан-Чунг.

КУР-ШАД — Јан-Чунг?.. Мән онун һаггында чох ешитмишәм. Чин шаһзадәләринин ән дәләдузу олан бу вүҹуд сеһрбаздыр... вә бура јахшы нијјәтлә кәлә билмәз. Өлкәнин белә бир вәзијјәтиндә Көјтүрк елинин Хаганындан шәхси гисасымызы алыб, халгы башсыз гојмаға бизим һаггымыз јохдур.

ДУЛУ ХАН — Башсыз нијә? Бәс мән бу сәлтәнәтин вариси дејиләм?

КУР-ШАД — Сәни гурултај сечмәлидир.

ДУЛУ ХАН — Дүз демирсән. Варис мүбаһисәли оланда гурултај чағырылыр.

КУР-ШАД — Әкәр әлимиздә атамызын вәсијјәти олсајды, гурултајын чағырылмасына еһтијаҹ галмазды. Икинҹи тәрәфдән, Гара Хаганын

гәтли бизә һүҹум етмәк үчүн Чинин әлиндә дәстәвуз ола биләр. Биз бу имканы Чинә вермәмәлијик.

ДУЛУ ХАН — Атамызын гәтли Чинин һүҹумуна сәбәб олмадығы һалда, нијә Гара Хаганын гәтли сәбәб олмалы имиш?

КУР-ШАД — Бу гәтл тәбии өлүм кими гәләмә верилиб, гәтлдән сонра Гара Хаганла Ичкен Хатун дәрһал евләниб. Демәк, Чин һеч нә итирмәјиб. Чүнки Көјтүрк Дөвләтинин башында Чуло Хаган кими гүдрәтли бир адамын дурмасы Чинә сәрфәли дејилмиш вә бу, гәтлдирсә, һеч шүбһәсиз, Чинин әли илә төрәдилиб. Чин Жуан-жуанларла савашда бизим удузаҹағымызы көзләјирди. Јәгин, ҹәбһәдәки үстүнлүјүмүзү ешидән кими бу иши көрүб. Инди бизим јени саваша күҹүмүз јохдур. Хаганлығы да ичәридән парчаласаг, фәал харичи сијасәт апара билмәјәҹәјик!

ДУЛУ ХАН — Сән мәним фикрими ора-бура јајындырма!

КУР-ШАД — Мән сәнә букүнкү вәзијјәтимизи ачыгладым.

ДУЛУ ХАН — Сән кәл мәним ағзымы боза вермә. Мәнә һәр шеј ајдындыр. Сәнә дил дә'ди. Мән Хаганын нитгиндән дә бә'зи мәтләбләри анламышдым. О һәр икимизи шаһзадә адландырды. Мәкәр о билмир ки, мән гануни вәлиәһдәм? Әкәр икимиз дә шаһзадәјиксә, бәс вәлиәһд кимдир?

(Еркин көрүнүр. Бир мүддәт динләјир вә чәкилир).

ДУЛУ ХАН — Бу барәдә аранызда сөһбәт олмады? (Сүкут). Нијә ҹаваб вермирсән? (Сүкут). Сәнин сусмағын мәни шүбһәләндирир... (Күлүр). Бәлкә, күрәкән гајнатанын сиррини вермәк истәмир?! Сиз варислик барәдә данышмаја билмәздиниз. Мәндән һеч нә кизләтмирсәнсә, онда гылынҹына анд ич ки, бу барәдә данышмамысыныз.

КУР-ШАД — Мән анд ичмәјәҹәјәм.

ДУЛУ ХАН — Сөһбәтә мәни чағырмамағыныздан мәнә һәр шеј ајдын олмушду. Гајнатан хаганлығы јәгин сәнә вермәк истәјир.

КУР-ШАД — Тутаг ки, сән дејәндир. Бәс мән гәбул едәрәмми?

ДУЛУ ХАН — Инсан чиј сүд әмиб.

КУР-ШАД — Дулу хан! Бу гара фикирләрдән әл чәк! (Гылынҹыны чыхарыр). Гылынҹыма анд ичирәм, мәним хаганлыгда көзүм јохдур. О сәнин һалал һаггындыр. Јалан дејирәмсә, бу гылынҹ синәмә көј кириб, гырмызы чыхсын!

ДУЛУ ХАН — Кур-Шад! Сөз башга, әмәл башга! Мән әмәлә инанырам, сөзә јох! Јәгин о сәнә сәлтәнәти вә'д етмиш, сән дә онун вә'динә алданыб атанын интигамындан ваз кечирсән.

КУР-ШАД — Дулу Хан, кеч-тез сәлтәнәт сәниндир. Амма инди бу дар маҹалда биз шәхси арзумузу бир кәнара гојуб өлкәни дүшүнмәлијик.

ДУЛУ ХАН — (Күлүр). Күлмәлидир. Атасынын гејрәтини чәкмәјән өлкәнин гејрәтини чәкир.

КУР-ШАД — Бәсдир!

ДУЛУ ХАН — Хејр, бәс дејил. Мән намуссузлуғу бојнума көтүрә билмирәм. Сән көтүрүрсәнсә, кәнара дур, мән билдијими едим.

КУР-ШАД — Дулу Хан, ичинә диггәтлә бах! Инди сәнин даван интигам давасы дејил, һакимијјәт давасыдыр.

(Салур Хан көрүнүр. О, гардашларын туташдығыны көрүб кери чәкилир, кәнардан онлары сејр едир).

ДУЛУ ХАН — Намуссуз, алчаг! Мән о гоҹа иблисдән әввәл сәни кәбәртмәлијәм.

(Гылынҹыны чыхарыр). Һазырлаш! Биз дөјүшмәлијик. Сән мәни атанын гатилләринә сатдын.

КУР-ШАД — Өзүнү әлә ал, Дулу Хан.

ДУЛУ ХАН — Узун данышма! Гылынҹыны чыхарт! Ја сән, ја мән!

КУР-ШАД — Мән гардашыма гылынч галдырмарам. Мәни арадан көтүрмәк истәјирсәнсә, вур! Төк гардашынын ганыны!

ДУЛУ ХАН — Мән далда-бучагда арвад кими гејбәт гырмаға дејил, үзбәүз вурушмаға әдәт етмишәм. Чыхарт гылынчыны, намәрд!

(Еркинлә Бану Чичәк кәлир. Гардашлары бу вәзијјәтдә көрән Бану Чичәк ләчәјини јерә чырпыр).

БАНУ ЧИЧӘК — Сән нә едирсән, Дулу Хан? Ајыб дејил?

(Дулу Хан гылынчыны гынына гојур, Бану Чичәјин ләчәјини көтүрүб она верир).

— Дулу Хан! Сән нә вахт хејринлә шәрини, достунла дүшмәнини ајыра биләчәксән?

(Салур Хан онлара јахынлашыр).

САЛУР ХАН — Сиз тахт үстүндә наһаг бир-биринизин ганына јерикләјирсиниз. Хаган һәлә сағдыр.

ПӘРДӘ.

II ПӘРДӘ

IV ШӘКИЛ

(Гара Хаганын чадыры. Хаган ов палтарыны кејинир. Селчан дахил олур).

СЕЛЧАН — Һара белә, ата?

ГАРА ХАГАН — Үрәјим сыхылды, ова кедирәм. (Сүкут). Нә әчәб кәлмисән?

(Сүкут). Сөзлү адама охшајырсан.

СЕЛЧАН — Истәјирәм ата-бала икиликдә дәрдләшәк.

ГАРА ХАГАН — Бујур.

СЕЛЧАН — Дәрд мәни өлдүрүр, ата.

ГАРА ХАГАН — Сәнин нә дәрдин, Селчан бала, мәним кими атан, Кур-Шад кими әрин... узун илләр өвладын олмурду, шүкүр олсун, Танры сәнә нур топу кими бир оғул бәхш еләди.

СЕЛЧАН — Каш дәрдим елә өвлад дәрди олајды...

ГАРА ХАГАН — Бәс нәдир дәрдин?

СЕЛЧАН — (Сусур). Үзә вурмурдум, даһа бачармырам. Сәнинлә ачыг данышмаг истәјирәм. Мән һәр шеји билирәм... Каш билмәјәјдим... Ата, сәни анд верирәм көј Танрыја, гаршында диз чөкүб јалварырам (диз чөкүр), даһа бәсдир! Истәдијинә чатдын, бурда дајан!

ГАРА ХАГАН — Сән нә сәфеһләјирсән?.. Мән сәни баша дүшмүрәм.

СЕЛЧАН — Јахшы баша дүшүрсән... Дејирәм еләдикләрин јетәр!

ГАРА ХАГАН — Мән нејләмишәм?

СЕЛЧАН — Ата, сәнинлә үз ачмаг истәмирәм. Нә демәк истәдијими баша дүшүрсән.

ГАРА ХАГАН — Ачыг де көрүм, нә дејирсән?

СЕЛЧАН — Ону дејирәм ки, сән гардашларын арасына әдавәт салма.

ГАРА ХАГАН — Кур-Шадла Дулу ханы дејирсән? (Сүкут). Ај дәли, әкәр мән өз күрәкәними Хаган еләмәк истәјирәмсә, мәкәр бу сәнә көрә дејил?

СЕЛЧАН — Јох, ата, јох! Әввәла, Кур-Шада хаганлыг лазым дејил. Һеч сән дә буну истәмирсән... Бу сөзү ортаја атмагла сән гардашлары бир-биринин үстүнә галдырырсан.

ГАРА ХАГАН — Јә'ни сән атаны белә таныјырсан? Мән фитнәкарам?

СЕЛЧАН — Ата, үзүнә ағ олмаға мәни вадар еләмә. Дулу Хана вәлиәһдлик һаггыны вер, биз дә сөзү бурда битирәк. (Кетмәк истәјир).

ГАРА ХАГАН — Дајан! Оху атыб, јајы кизләтмә. Инди ки, башламысан, сөзүнү ахыра чатдыр.

СЕЛЧАН — Сән нијә баша дүшмәк истәмирсән ки, мән атамла әримин, јә'ни јараданымла јашаданымын арасында галмышам.

(Ичкен Хатун кәлир).

ГАРА ХАГАН — Јахшы, мәни көзләјирләр, инди кет, сонра вахт данышарыг.

(Гара Хаган кедир, Селчан да галхыр).

ИЧКЕН ХАТУН — Дејәсән, сизә мане олдум. Хејирдими кәлишин?

СЕЛЧАН — Сән бу ханәданын хатуну олдугча, көрдүјүн кими, хејир ичиндә үзәчәјик. (Кедиркән гапыда Салур Ханла гаршылашыр).

САЛУР ХАН — Күн ајдын, Хатун. Дедикләрини кәтирдим. Ики көз истәјир тамаша еләсин. Амма башына дөнүм, кәрәк һеч Хаган да билмәсин.

ИЧКЕН ХАТУН — Архајын ол.

(Салур Хан бир әдәд даш-гашлы бојунбағы, бир дә бојунбағынын дәсти-тајы олан голбағы она верир).

ИЧКЕН ХАТУН — Гушу көзүндән вурмусан, Салур Хан, мәнә белә бир дәст лазым иди.

САЛУР ХАН — Жуан-жуанлардан көтүрүлән гәниматләрдәндир. Минбашы Ајханы таныјырсанмы?

ИЧКЕН ХАТУН — Јахшы таныјырам.

САЛУР ХАН — Лә'л-чәваһираты бу өлкәдә ондан јахшы таныјан јохдур. Кур-Шад да буну билдијиндән гәнимәт лә'л-чәваһиратын сијаһысыны тутмағы һәмән Ајхана тапшырыбмыш. Ајхан бу голбагла бојунбағыны сијаһыја салмајыб. Бир бах, үстүндә Жуан-жуан Хаганынын дамғасы да вар.

ИЧКЕН ХАТУН — Бу мәмләкәтдә хатирини истәдијим ики адам варса, биринчиси сәнсән.

САЛУР ХАН — Мән буну јахшы билирәм. Чох сағ ол! Мәнә еләдијин јахшылыглары өмрүм боју унутмарам.

ИЧКЕН ХАТУН — Мән дә сәнин еләдијини һеч вахт унуда билмәрәм. О вахт ишин үстү ачыланда сән мәни әлә вермәдин. О вахт мән горхурдум ки, сән Чуло Хагана һәр шеји ачыб дејәчәксән. Сән ишдән говулдун, амма демәдин вә мәним е'тибарымы газандын.

САЛУР ХАН — Мәни јенидән хәзинәдарлыға да сән кәтирдин.

ИЧКЕН ХАТУН — О заман сәни күдаза верәнин ким олдуғуну билмишдинми?

САЛУР ХАН — Әлбәттә, Кур-Шад! Мәнә көз вериб, ишыг вермирди. Илдә бир нечә дәфә мәдахил-мәхаричими јохлатдырырды.

ИЧКЕН ХАТУН — Инди сән билирсәнми ки, Кур-Шад бу тахта варис олмаг фикринә дүшүб?

САЛУР ХАН — Бәс Дулу Хан?

ИЧКЕН ХАТУН — Елә мәсәлә дә бундадыр... Амма јазыг Дулу Хан буна инанмаг истәмир.

САЛУР ХАН — Билир. Елә бунун үстүндә о күн аз галмышды бир-бирини тәләф етсинләр.

ИЧКЕН ХАТУН — Белә де! Бизим Дулу Ханын тәрәфиндә олдуғумузу она чатдырмалыјыг.

САЛУР ХАН — О мәндә. Елә бу күн ону баша саларам.

ИЧКЕН ХАТУН — Афәрин, инди кедә биләрсән.

(Сијан Ши кәлир).

СИЈАН ШИ — Дедиләр, мәни чағырмысан.

ИЧКЕН ХАТУН — Бир аз көзлә, чағырачағам.

(Сијан Ши чыхыр).

(Салур Хан кедир, Сијан Ши кәлир).

— Кәл ичәри... Нә хәбәр вар?

СИЈАН ШИ — Јаваш-јаваш һәр шеј гајдасына дүшүр. Мән әввәлләр Дулу Ханы ипә-сапа јатмајан дәлисов бир адам билирдим. Јахынлашдыгча көрдүм ушаг кими садәдир. Нә дејирәмсә, инаныр. Амма... Бану Чичәк ону көздән гојмур. О да арвадындан јаман чәкинир... Амма ахыр күнләр өзү мәнә јахынлашыр.

ИЧКЕН ХАТУН — Демәк, тора дүшүб. Сән ону чадырына апармалысан. Амма бир күн әввәл мәним хәбәрим олмалыдыр. Баша дүшдүн, ја јох?

СИЈАН ШИ — Баша дүшдүм, амма... горхурам чамаат мәни даш-галаг едә.

ИЧКЕН ХАТУН — Чин Хаганы исә сәни мүкафатландырачаг. Үстәлик дә мән... Сән дә, әрин дә бурда Чинә гуллуг едирсиниз. Анладын, ја јох?

СИЈАН ШИ — Мүгәддәс Буддадан горхурам. О мәнә бу хәјанәти бағышламаз.

ИЧКЕН ХАТУН — Кәс сәсини! Чинә гуллуг етдијинә көрә Будда да сәнин күнаһындан кечәр. (Салур Ханын кәтирдији бојунбағыны, голбағы вә бир овуч ахчаны она верир). Бу ахчалар сәнин! Бојунбағы ахырда Диванда сәнә лазым олачаг. Бу голбағы исә тачир Син-Гуја верәрсән.

СИЈАН ШИ — (Голбаға диггәтлә бахыр). Голбагла бојунбағы, дејәсән, дәстдир?

ИЧКЕН ХАТУН — Нахышлары да ејнидир. Син-Гу буну учуз гијмәтә Кур-Шадын арвадына сатмалыдыр!

СИЈАН ШИ — Селчана?

(Ичкен Хатун башы илә тәсдиг едир).

СИЈАН ШИ — Ичкен Хатун, нә етмәк истәдијини билирәм. Кур-Шад һеч, амма Дулу Хана јазығым кәлир.

ИЧКЕН ХАТУН — Јохса севмәјә башламысан ону? Чинин мәнафеји олан јердә севки-мевки ола билмәз.

БАЈЫРДАН СӘС — Дулу Хан кәлмәк истәјир.

ИЧКЕН ХАТУН — Кет, о сәни бурада көрмәсин. (Сијан Ши чыхыр). Кәлсин!

ДУЛУ ХАН — Әмим евдәдирми?

ИЧКЕН ХАТУН — Елә индичә кетди...

ДУЛУ ХАН — Ајдындыр... Хатун ана, бу сәлтәнәтин вариси кимдир?

ИЧКЕН ХАТУН — Мән сәндән башгасыны танымырам.

ДУЛУ ХАН — Бәс бу нә сөһбәтдир?

ИЧКЕН ХАТУН — Нә ешитмисән?

ДУЛУ ХАН — Салур хан мәни бә'зи мәтләбләрдән акаһ еләди.

ИЧКЕН ХАТУН — Кәрәк сәни башгасы акаһ едәјди ки, сән дә ајылајдын? Көј Танры шаһиддир ки, мән һәмишә сәнин һаггыны күдмүшәм. Амма сән һәмишә мәндән шүбһәли олмусан.

ДУЛУ ХАН — О күн нә сән, нә дә әмим мәни чадыра дә'вәт етмәдиниз.

ИЧКЕН ХАТУН — Хаган олан јердә мән нәчијәм? Бәс билмәдин ки, Кур-Шад мәни чадырдан говду?

ДУЛУ ХАН — Көрдүм.

ИЧКЕН ХАТУН — Бәс онда мәни нијә күнаһландырырсан? Күрәкән гајната илә тәкликдә данышмаг истәдији үчүн мән артыг идим. Кизли олан сөһбәтдә исә мүтләг гәрәз вар.

ДУЛУ ХАН — Мән о гәрәзи чох јахшы баша дүшүрәм. Атамын өлүмүндән сонра бунлар мәнә гују газыр.

ИЧКЕН ХАТУН — Бурда сахла! Дулу Хан, бил вә акаһ ол, сәнә гују газан бириңчи өз доғма атан Чуло Хагандыр.

ДУЛУ ХАН — Ола билмәз!

ИЧКЕН ХАТУН — (Вәсијјәтнамәни көтүрүб Дулу хана верир). Бујур, оху атанын өз әли илә јаздыгы вәсијјәтнамәни...

(Дулу хан вәсијјәтнамәни алыб охујур).

ДУЛУ ХАН — «Түрк елинин Хаганы мән Чуло Хан Өтүкәнә зәфәр газандырмыш кичик оғлу Шу-Текини Кур-Шад ады илә мүкафатландырыр, ону өз јеримә вәлиәһд-варис е'лан едирәм» (узун сүкутдан сонра). Бәс дејирдиләр, атамын вәсијјәтнамәси јохдур?

ИЧКЕН ХАТУН — Кур-Шадын Жуан-жуанлар үзәриндәки гәләбәсини ешидән кими атан бу вәсијјәтнамәни јазыб гојду хаганлыг мүһүрүнә. Өләндән сонра мән көтүрүб кизләтдим ки, сәнә көстәрим.

ДУЛУ ХАН — Инди мәнә һәр шеј ајдын олду. Чох сағ ол, Хатун ана! (Ичкен Хатун вәсијјәтнамәни көтүрүр). Бәс мәнә вермирсән ону?

ИЧКЕН ХАТУН — Һәлә јох! Сән Хаган тахтына отурандан сонра сәндән бир тәвәггем олачаг. Ону гәбул етсән, бу сәфеһ кағызы бирликдә јандырарыг.

ДУЛУ ХАН — Тәки сән дејән олсун. Јахшы, мән өз гануни һаггымы нечә гајтара биләрәм, Хатун ана?

ИЧКЕН ХАТУН — Бөјүк Чин хаганлығы сәнин архандадыр!

ДУЛУ ХАН — Инди мән доғма атамын мәнә етдији писликлә өкеј анамын етдији јахшылығы һансы өлчү илә өлчүм? Сәни лә'нәтә кәләсән, ата! Мән сәнә нә јаманлыг етмишдим ки, сән мәним һаггымы Кур-Шада вердин? Мән нә гәдәр кор олмуш, өз доғма атамын мәнә дүшмән олдуғуну билмәмишәм. (Ичкен Хатунун гаршысында диз чөкүр). Инди мән сәнә миннәтдарлығымы нечә билдирим, Хатун ана? Өмрүм боју сәнә гул олмаға һазырам.

ЈАН-ЧУНГ — (Кәлир). Сән гул јох, Хаган олмаға лајигсән. Бу ишдә бөјүк Чин хаганына күвәнә биләрсән.

ИЧКЕН ХАТУН — Гардаш, атамызын көндәрдији гызыл гурд башлы бајрағы вер саһибинә.

ЈАН-ЧУНГ — (Бајрағы кәтириб Дулу хана верир. Дулу хан бајрағын дәстәјиндәки јазыны охујур).

ДУЛУ ХАН — «Дулу хана!».

ЈАН-ЧУНГ — Мәмләкәтимизин рәмзи олан гызыл гурд башлы бајрағын сәнә көндәрилмәсинин мә'насыны, јәгин ки, билирсән. Чин Хаганы тәкчә сәни Көјтүрк сәлтәнәтинин вариси билир. Амма бир шәртимиз вар: Бу бајрағын сәнә верилмәсини һәләлик бизим үчүмүздән башга кимсә билмәмәлидир.

ДУЛУ ХАН — Чин Хаганына мәним тәшәккүрүмү јетирин. (Чыхыр).

ЈАН-ЧУНГ — Сән Јағмур үчүн нараһат олма. Бу тахтда һәләлик өз хаганы ифлич вәзијјәтинә салан бир һаким отурмалыдыр. Атамызын һөкмү беләдир.

ИЧКЕН ХАТУН — Пәләнкләри үз-үзә гојдуг.

V ШӘКИЛ

(Дулу Хан чадырдан чыхыр. Ишыг сөнүр. Сағ тәрәфдә Мәләк, сол тәрәфдә Шејтан көрүнүр).

ДУЛУ ХАН — Јенә кәлдиниз? Мән сизин әлиниздән һара гачым?

МӘЛӘК — Һә, нә олду? Бәс ахы сән Кур-Шады атанызын гисасыны алмаға чағырырдын? Инди унутдун?

ДУЛУ ХАН — Ким дејир мән атамы унутмушам?

МӘЛӘК — Унутмасајдын, Ичкен Хатуна инди һавадарын кими бахыб гаршысында диз чөкәрдинми?

(Көј курултусу, шимшәк чахышы ичиндә Шејтан гәһгәһә чәкир).

ДУЛУ ХАН — Рәдд ол! Сән нә истәјирсән мәндән, ај Шејтан?

ШЕЈТАН — Дүз дејирсән, мән Шејтанам, амма мән Мәләк кими сиз инсанлара о гајибанә дүнјанын хошбәхтлијини вә'д етмирәм. Мән инсаны бу дүнјада хошбәхт еләмәк гүдрәтинә саһибәм. (Шејтан гәһгәһә чәкир).

ДУЛУ ХАН — Нәјә күлүрсән?

ШЕЈТАН — Сәнин кими ахмагларын нәгди гојуб, нисјә далынча гачмасына нечә күлмәјим?

(Көј курултусу).

ДУЛУ ХАН — Бу нә сәсдир?

МӘЛӘК — О сәс сәнин ичиндә хејирлә шәрин тоггушан гылынчларычын сәсидир.

(Шејтанла Мәләк гылынчлашырлар. Онларын чарпышмасына кәнардан бахан Дулу Хан чашыб нә едәчәјини билмир. Нәһајәт, гылынчлары сыјырыб онлары ајырыр).

ДУЛУ ХАН — Икиниз дә рәдд олун! Гәрары мән верәчәјәм. Мән олан јердә сиз кимсиниз?

ШЕЈТАН — Биз елә сәник. Бизим сән олдуғумузу билмәјинчә, сән бир гәрара кәлә билмәјәчәксән.

МӘЛӘК — Сәнин варлығын бизим икимизин вәһдәтиндәдир. Бизим биримизин олмамасы сәнин јарымчыглығындыр.

ШЕЈТАН — Сән икимиздән биримизи сечмәлисән.

(Дулу Хан дүшүнүр, Мәләклә Шејтан онун гаршысында рәгс едир. О каһ Мәләјә, каһ да Шејтана тәрәф јөнәлир).

ДУЛУ ХАН — (Әлләрини көјә ачыб). Көј Танры, мәнә јол көстәр.

ШЕЈТАН — Ордан имдад диләјәнләрин әлләри һавада галар.

ДУЛУ ХАН — Әлими хәјанәтәми узадым?

ШЕЈТАН — Хәјанәт-сәдагәт, дүз-әјри, јалан-һәгигәт! Бунлар һамысы инсанын ујдурдуғу шәрти шејләрдир. Сәнин үчүн дүз олан шеј башгасы үчүн әјри сајыла биләр. Узаға нијә кедирсән, әмин Гара Хан Гара Хаган олмаг үчүн мәним һәммәсләким Ичкен Хатунла әл-әлә вериб доғмача гардашыны зәһәрләмәдими? Бу, Мәләјә хәјанәтдирсә, мәнә сәдагәтдир. О да мәхлугдур, мән дә. Нијә онун әмәли јахшы, мәнимки пис адланмалыдыр? Чуло Хаганын өлүмү бу көзәлчәјә көрә шәрдир, (мәләји көстәрир) амма бу өлүм Гара Хана хејир кәтирди, хаган олду.

ДУЛУ ХАН — Јохса Гара Хаганы да сән јолдан чыхартмысан?

ШЕЈТАН — (Арха пәрдәни галдырыр. Зәр-зибалы Хаган тахты көрүнүр). Мән ону тахт саһиби еләмишәм. Бу тахт дүнјанын ән ахмаг адамыны дүнјанын ән ағыллысына, дүнјанын ән зәиф адамыны ән гүдрәтли адамына, ән һөрмәтсиз адамы ән һөрмәтли адама чевирмәк гүдрәтинә маликдир. Бу тахт инсаны о гәдәр јүксәлдир ки, сән бурда отуран кими, дүнән сәнә јухарыдан баханлар бу күн сәнә ашағыдан јухары бахмалы олур. Инди сән бу бөјүк фәзиләтдән имтина едә биләрсәнми? (Дулу Хан башыны ашағы дикир).

VI ШӘКИЛ

(Кур-Шадын чадыры. Кур-Шад кәлир).

КУР-ШАД — Дејиләнләр доғруму, Селчан?

СЕЛЧАН — Нә? Нә дејирләр?

КУР-ШАД — Сән атанын јанына кетмисәнми? (Сүкут). Чаваб вер, кетмисәнми?

СЕЛЧАН — Еј көз ачыб көрдүјүм, еј көнлүмү вердијим, гоч икидим, сәрвәрим, һирсләнмә, кетмишдим.

КУР-ШАД — Нәдән өтрү? (Сүкут). Нијә сусурсан? (Сүкут). Мән савашдан дөнәли, сәни биртәһәр көрүрәм, елә бил әввәлки Селчан дејилсән? Бәлкә, атамын өлүмү һаггында ел ичиндә кәзән сөз-сөһбәтләр доғрудур? Бәлкә, буна көрә мәндән утаныр, көзләримин ичинә баха билмир, атанын хәјанәтинин әзабыны чәкирсән?

СЕЛЧАН — Сус, данышма, Кур-Шад, гој дәрдими өзүм өз ичимдә чәким.

КУР-ШАД — Јә'ни доғруданмы атамын гатили сәнин атандыр?

СЕЛЧАН — Билмирәм... Мәнә тә'нә вурма. О мәним атамдырса, сәнин дә әминдир.

(Чадыра кечир. Кур-Шад һәјәчан кечирир. Дедикләринә пешман олур).

КУР-ШАД — Бәри кәлкил, башым бәхти, евим тәхти, Евдән чыхыб јүрүјәндә сәрв бојлум. Мәни дә баша дүш, јухум әршә чәкилиб. Мән һәгигәти билмәк истәјирәм.

(Сијан Ши кәлир).

СИЈАН ШИ — Еј Өтүкәнин гарталы, бу бәхтәвәр күнләриндә бүтүн түрк ели көзләрини сәнә дикиб. (Кур-Шад она бир кисә пул атыр. Сијан Ши кедир).

VII ШӘКИЛ

(Хаганлығын диван мәчлиси. Сағ вә сол тәрәфләрдә Муби Тәрхан, Еркин, Салур Хан, Јан-Чунг, Кур-Шад, Дулу Хан әјләшмиш, Гара Хаган Ичкен Хатунла кәлиб башда әјләширләр).

ГАРА ХАГАН — Күн ајдын, диван әһли! Букүнкү Диванда үч мәсәләмиз вар: Биринчи мәсәләмиз Чиндән кәлән елчиләрлә әһднамә бағламагдыр. Чин Хаганы бизә барышыг тәклиф едир. Буна нечә бахырсыныз? Муби Тәрхан, сөз сәниндир.

МУБИ ТӘРХАН — Инди барышығы гәбул етмәк, шүбһәсиз, бизә сәрфәлидир. Амма әввәлчә онларын тәклиф етдији шәртләри билмәлијик. Она көрә ки, Чуло Хаганын өлүмүндән сонра Чин бизим күнеј отлагларымызын бир һиссәсини зәбт едиб. Бу күн Өтүкәндәки гытлығын сәбәби һәмин отлагларын әлимиздән чыхмасыдыр.

САЛУР ХАН — Һәм дә Жуан-жуанлардан алдығымыз гәнимәтлә өлкәни гышдан чыхара билмәјәчәјик.

ГАРА ХАГАН — Тәклифиниз нәдир?

КУР-ШАД—Мән Чинә инанмырам. Тарих боју Чин бизимлә барышыг мүгавиләси бағлајыб, бизи алдадыб архајынлашдырмыш, сонра басгын етмишдир. Бир дә мән Диван мәчлисиндә башга өлкәнин шаһзадәсинин иштиракыны дүз һесаб етмирәм.

ГАРА ХАГАН — О мәним гајнымдыр. Мән чох истәрдим ки, сизин һәр бириниз Јан-Чунгун бу өлкәјә етдији хидмәтин јарысы гәдәр хидмәт едә билсин.

КУР-ШАД — Нәдир о хидмәт?

ГАРА ХАГАН — Бизим чох ишләримизә јарајыр Јан-Чунг. Јалныз бирчәсини хәзинәдарымыз Салур Хан десин.

САЛУР ХАН — Јан-Чунг Чин тачирләри илә данышыг апарыб, гәнимәт алдығымыз 4 кисә гызылы тахыла дәјишәчәјик.

КУР-ШАД — Гызыл оландан сонра ону дәјишмәк нә чәтин шејмиш?

ГАРА ХАГАН — Бојнумуза алаг ки, биз түркләр тичарәтин ганунгајдасыны, бичликләрини билмирик. Бизи һәмишә алдадырлар. Јан-Чунгу исә алдада билмәзләр.

САЛУР ХАН — Лап елә бу јахынларда сатмаг үчүн Чинә үч мин ат апарыб, әвәзиндә он мин чәрәк ипәк алыб кәтириб.

КУР-ШАД — Үч мин ат?

САЛУР ХАН — Бәли, атларын мүгабилиндә бу чох бөјүк гијмәтдир.

КУР-ШАД — Әкәр Чин, доғрудан да, саф үрәклә бизимлә дост олмаг истәјирсә, өлкәмизә көндәрдији бу гәдәр часус нәдән өтрүдүр? Мәнчә, бүтүн бунлар гәфләти басгын үчүн тәләдир.

ГАРА ХАГАН — Тәклифин нәдир?

КУР-ШАД — Чинә инанмамаг. Гырғыз хаганынын тәклиф етдији бирлијә гошулмаг!

ГАРА ХАГАН — Ајдындыр. Сәнин мәгсәдин бизи дајынын гујруғуна чаламагдыр.

КУР-ШАД — Гырғыз улусу тәкҹә мәнә јох, бүтүн Түрк елинә гоһумдур. Чинлијә дајы дејинҹә, елә өзүмүзүнкүнә дајы десәк пис олар?

МУБИ ТӘРХАН — Мән дә бу фикирдәјәм.

ДУЛУ ХАН — Мән Чинлә барышыг тәрәфдарыјам.

САЛУР ХАН — Мән дә.

ИЧКЕН ХАТУН — Мән дә.

ЕРКИН — Мән дә.

ГАРА ХАГАН — Мән дә! Ики сәсә гаршы беш сәс. Ахшам һамыныз, Чинлә бағлајаҹағымыз әһднамә мәрасиминә дә'вәт олунурсунуз. Диван үзвләринин нәзәринә чатдырым ки, имзалајаҹағымыз әһднамәнин сәбәбкары Јан Чунгдур. Јан Чунгун атасы илә арасы сәрин олса да, Чин вәлиәһди она чох инаныр. Хаган харичи өлкәләрлә әлагәни вәлиәһдә тапшырыб. Инди биз достлуг әлагәсинин јеранмасында бизә јардымчы олан Јан Чунгун бу хидмәтини гијмәтләндирмәлијик. Мән она бизим ордуда түмәнбашы рүтбәсинин верилмәсини тәклиф едирәм. Буна неҹә бахырсыныз?

ЕРКИН — Башга милләтин оғлу бизим ордуда јүксәк рүтбә тута биләрми?

МУБИ ТӘРХАН — Ана јасамыз буна јол вермир.

ИЧКЕН ХАТУН — Көјтүрк ана јасасы нә вахт јазылыб?

МУБИ ТӘРХАН — Бумин хаганын вахтында.

ГАРА ХАГАН — Көр нә гәдәр вахт кечиб. Заман дәјишиб.

МУБИ ТӘРХАН — Гара Хаган, биз сәнинлә 30 илин достујуг. Сәнә олан сәдагәтимә шүбһән јохдур ки?

ГАРА ХАГАН — Јох!

МУБИ ТӘРХАН — Онда мәни ешит! Бу китаб бизим һамымыздан учада дурур. Чүнки ону аталарымыз јазыб. Һәр сөзүнә өзләри әмәл едиб, бизә дә бу јолла кетмәји тапшырыблар. Онлар бизә нәји төвсијә етдикләрини чох јахшы билибләр. Биз нә Бумин, нә Истәми, нә дә онлардан сонра кәлән улу Хаганлардан чох билмирик. Буна көрә дә бу китабын бир бәндини белә дәјишмәјә һаггымыз јохдур.

ГАРА ХАГАН — Онда мән Јан-Чунгу мүһафизә дәстәсинин башчысы тә'јин едирәм. Нә сөзүнүз?

МУБИ ТӘРХАН — Она инанырсанса, бу сәнин өз ишиндир.

ГАРА ХАГАН — Кечәк үчүнҹү мәсәләјә. Муби Тәрхан, бујур, сөзүнү де.

МУБИ ТӘРХАН — Сыраға күн шаһзадә Дулу хан чинли гадын Сијан Шинин чадырында олубдур. Дејиләнә көрә Дулу хан онунла јашајырмыш. Көјтүрк Тө'рәсинә көрә евли гадына илишмәк бөјүк ҹинајәт һесаб олунур....

ГАРА ХАГАН — Инди гәрар сизиндир.

МУБИ ТӘРХАН — Сијан Шини чағырын.

(Кезәтчи Сијан Шини чағырыр. Сијан Ши кәлир).

— Сијан-Ши, Дулу хан сәнин чадырында олубму?

СИЈАН-ШИ — Бәли.

МУБИ ТӘРХАН — Сијан-Ши, бизим ганунлара көрә евли киши илә јахынлығын ҹинајәт олдуғуну билирдинми?

СИЈАН-ШИ — Јох, билмирдим.

МУБИ ТӘРХАН — Сән јашадығын мәмләкәтин ганунларыны билмәли идин.

СИЈАН-ШИ — Билмәмишәм.

МУБИ ТӘРХАН — Сән ону јолдан чыхармысан, јохса о сәни?

СИЈАН-ШИ — Биз бир-биримизи истәмишик!

МУБИ ТӘРХАН — Бәс дејирдин, сәнә тәҹавүз едибләр?

СИЈАН-ШИ — Әримин горхусундан мән өзүмү итирмишдим. Мән Дулу ханы севирәм.

МУБИ ТӘРХАН — Дулу хан, бу гадын дүзмү дејир?

ДУЛУ ХАН — Дүз дејир.

МУБИ ТӘРХАН — Сән ахы бу мәмләкәтин оғлусан. Сән бу ишин нә демәк олдуғуну билмәмиш дејилсән. Еләми?

ДУЛУ ХАН — Бәли.

МУБИ ТӘРХАН — Инди ҹинајәтини бојнуна алырсанмы?

ДУЛУ ХАН — Бәли.

МУБИ ТӘРХАН — Мәним даһа суалым јохдур.

ГАРА ХАГАН — Кимин сөзү вә суалы вар?

КУР-ШАД—Мән истәјирәм ки, тө'рәмизин бу ҹинајәтә аид олан бәнди охунсун.

МУБИ ТӘРХАН — (Китабдан охујур). «Әрли гадыны јолдан чыхармаг Көјтүрк әхлагына зиддир...».

КУР-ШАД — Чох көзәл! Көрдүјүнүз кими, тө'рәдә сөһбәт јашамагдан, «әлагәјә кирмәкдән» кетмир, «јолдан чыхартмагдан» кедир. Нәдир «јолдан чыхартмаг?». Јә'ни, ону мәҹбур етмәк? Һалбуки, һәр ики мүгәссирин дедијиндән ајдын олду ки, бурда һеч бир мәҹбуријјәт олмајыб, бу иша көнүллү кедибләр. Бунунла белә ҹамаат ајры сөз данышыр. Еркинин дедији кими, Сијан-Ши чохдан бәри Дулу ханы бу ишә тәһрик едирмиш. Дејиләнләр һәгигәтдирсә, демәк, Дулу хан Сијан Шини дејил, Сијан Ши Дулу ханы јолдан чыхарыб.

СИЈАН ШИ — (Гәзәблә өзүнү ирәли верир). Кур-Шад, сән доғру дејирсән. Дулу хан мәни јолдан чыхартмајыб, амма... мәни сән јолдан чыхартмысан. Инди ки, беләдир, мән һәгигәти дејәҹәјәм. Дулу хан, бил вә акаһ ол! Гардашын Кур-Шад хаганлығы сәнин әлиндән чыхартмаг үчүн бу ојуну дүзәлдиб.

МУБИ ТӘРХАН — Сүбутун вармы әлиндә?

СИЈАН ШИ — Вар! Хидмәтимин мүкафаты олараг, о мәнә ҹәваһир гашлы бојунбағыны бағышлајыб.

(Гара Хаган бојунбағыја диггәтлә бахыр).

ГАРА ХАГАН — Үстүндә Жуан-жуан Хаганынын дамғасы вар. Демәк, бу, Жуан-жуанлардан алынмыш гәниматдәндир. Салур хан, буна бах. Сәнә тәһвил верилән гәниматин ичиндә бу бојунбағы вардымы?

САЛУР ХАН — Хејр, мән буну биринҹи дәфәдир көрүрәм. Амма Кур-Шад оғлу Илтәришин доғум мәрасиминдә бојунбағыны Сијан-Шијә вердијини көрдүм.

ГАРА ХАГАН — Кур-Шад, буну неҹә баша дүшәк?

КУР-ШАД — (Бојунбағыны көтүрүб диггәтлә бахыр). Минбашы Ајханы тапмаг олармы?

САЛУР ХАН — Нејләјирсән Ајханы?

КУР-ШАД — Ҹәваһир гәниматләринин сијаһысыны тутмағы мән она тапшырмышдым. Дүзүнү о биләр.

САЛУР ХАН — Сәнин имзалајыб мөһүрләдијин сијаһы мәним чантамдадыр. (Чантасыны ачыр, сијаһыны чыхарыр). Бујурун, охујун: 70 кисә күлчә гызыл, 90 кисә күмүш, 136 алмас даш, 78 чүрбәҹүр ҹәваһират, 14 даш-гашла бәзәнмиш гылынҹ, 17 гызыл саплы гәмә, 2 ҹәваһирлә сүсләнмиш тач... Бир неҹә үзүк,.. вәссалам! Бу сијаһыда бојунбағы дејилән шеј јохдур. Алтында да өз имзан, өз мөһүрүн. Бујур, бах!

(Кур-Шад сијаһыја бахыб, башыны булајыр).

ГАРА ХАГАН — Кур-Шад демәк, сән һәм дә Дөвләт хәзинәсиндән гәнимәт кизләтмисән!

КУР-ШАД — Көј Танры шаһиддир ки, бу, мәнә бөһтандыр.

ИЧКЕН ХАТУН — Онун еви јохланылсын. Онда башга шејләри дә хәзинәдән кизләтдији ашкар олар.

САЛУР ХАН — Доғрудур.

МУБИ ТӘРХАН — Хаган гызынын евини јохламаг?

ИЧКЕН ХАТУН — Биз СијанШинин дедикләринин керчәк олуб-олмадығыны јохлајырыг. Салур хан, 2 нәфәр көтүр, кет бунун евини јохла.

(Салур хан чыхыр).

КУР-ШАД — Сијан Ши, бирчә анлыг вичданынла баш-баша гал, ону говма, ону динлә, сонра суалыма чаваб вер: Дулу ханы тора салмаға сәни мәнми вадар еләмишәм, ја башгасы? О бојунбағыны сәнә мәнми вермишәм, ја башгасы? (Сүкут). Сәни Буддаја анд верирәм, дүзүнү де, вичданыны боғма! (Сүкут).

СИЈАН ШИ — Сән... Сән нә истәјирсән мәндән?

КУР-ШАД — Инсанлыг истәјирәм сәндән! Инсаф, вичдан истәјирәм сәндән!

ДУЛУ ХАН — Кур-Шад, еләдијини еләмисән, һеч олмаса киши ол, күнаһыны мәним кими бојнуна ал! Нә гысгамысан бу јазығы бучаға?

СИЈАН ШИ — Бәли, сән өјрәтдин мәни!

КУР-ШАД — Артыг сөзүм јохдур!

ГАРА ХАГАН — Муби Тәрхан, һөкмүнү вер.

МУБИ ТӘРХАН — Дулу ханын тәк бирчә күнаһы вар: Әрли гадынла зина. Тө'рәмизә көрә чәзасы өлүмдүр.

ИЧКЕН ХАТУН — Дулу ханын вәлиәһд олдуғуну нәзәрә алыб өлүм чәзасынын һәбслә әвәз олунмасыны тәклиф едирәм.

ЕРКИН — Мән дә.

ГАРА ХАГАН — Мән дә разыјам. Амма Муби Тәрхан, һөкмән бир шеј дә әлавә олунмалыдыр ки, һәбсә дүшдүјүнә көрә вәлиәһдлик һүгугу әлиндән алыныр.

ИЧКЕН ХАТУН — Мән бу тәклифә разы дејиләм.

ГАРА ХАГАН — Бәс икинчи мүгәссирин чәзасы нәдир?

МУБИ ТӘРХАН — Салур ханы көзләмирик?

ИЧКЕН ХАТУН — Сән де көрәк, башгасына тәлә гурмағын чәзасы нәдир?

МУБИ ТӘРХАН — Өлүм...

ИЧКЕН ХАТУН — Бәс хәзинәдән гәнимәт кизләтмәјин чәзасы нәдир?

МУБИ ТӘРХАН — Бир бојунбағыја көрә Өтүкәнә гәләбә вә бу гәдәр гәнимәт кәтирән бир шаһзадәни...

ИЧКЕН ХАТУН — Јох, сән де көрәк, гәнимәти Дөвләтдән кизләтмәјин чәзасы нәдир?

КУР-ШАД — О да өлүмдүр! Ичкен хатун, ахы мәним бир чаным вар. Әкәр мүмкүнсә, бир өлүмлә әвәз едилмәсинә разылыг верәсән.

МУБИ ТӘРХАН — Хаган, сөзүм сәнәдир. Тө'рәмизә вә јасамыза көрә һәр бир мүгәссирин мүһакимәси әввәлчә мәһкәмәдә олмалы, јарғычы өз һөкмүнү вермәли, сонра һәмән һөкмү Диван тәсдиг етмәлидир. Биз исә мүһакимәни бирбаша Дивана чыхартдыг. Ахы, Диван мәһкәмә дејил, Јарғычынын һөкмүнү тәсдиг едән Али Мәчлисдир.

ГАРА ХАГАН — Буну һамы билир. Амма мүгәссирләрин һәр икисинин Хаган нәслиндән олмасыны да унутмамалыјыг.

МУБИ ТӘРХАН — Бәс, һәр ики мүгәссирин Диван үзвү олмасына нечә бахырсан? Диван үзвләрини мүһакимә етмәјә Диванын сәлаһијјәти чатмаз. Диван јалныз јарғычынын чыхартдығы һөкмү тәсдиг, ја да рәдд едә биләр.

ГАРА ХАГАН — Сән кәл, сүбут олунмуш күнаһа гулп гојма! Ана јасаја көрә мән Хаган кими бу ишә әл гоја биләрәм.

МУБИ ТӘРХАН — Бу да сәнин һаггындыр.

(Селчанла Салур хан кәлир).

СЕЛЧАН — Ата, ахыры ки, истәдијини еләдин.

ГАРА ХАГАН — Мән бурда ата дејиләм, Хаганам. Буну ким бурахды бура?

СЕЛЧАН — Мән сәнә нечән дәфә дедим, даһа бәсдир! Амма сән дајанмадын. Иблис арвадынын фитнәсинә ујуб шаһзадәләри күдаза вердин. Көј Танрыдан горх, ата!

ИЧКЕН ХАТУН — Онлар өзләри өзләрини күдаза вериб, Селчан... Мәкәр сәнин истәкли әринә атан дејиб ки, бир ләчәрин әли илә гардашыны тора салсын?

ГАРА ХАГАН — Мәкәр Дулу хана атан дејиб ки, әрли арвадын јатағына кирсин? Инди онларын әвәзинә Хаганмы күнаһкар олмалыдыр?

СЕЛЧАН — Јә'ни сән Кур-Шадын өз гардашына тәлә гурдуғуна инанырсан, ата?

ГАРА ХАГАН — Шаһидин, сүбутун габағында мән нә карәјәм?

— Салур хан, нә олду? Әлиндәки нәдир?

САЛУР ХАН — Кур-Шадын Сијан Шијә бағышладығы бојунбағынын тајы-дәсти голбағ... Еви ахтармаға еһтијач галмады. Голундајды. Бир бахын, икисини дә ејни уста дүзәлтмиш, нахышлар ејни, алмас гашлар ејни, дамғалар ејни.

ГАРА ХАГАН — (Кур-Шада). Инди буна нә сөзүн? Демәк, бојунбағыны зәһмәт һаггы кими Сијан Шијә, голбағы да арвадына бағышламысан.

СЕЛЧАН — Јаландыр! Бу голбағдан һеч онун хәбәри дә јохдур. Ону мән чинли тачирдән алмышам.

ЈАН ЧУНГ — Нә гијмәтә?

СЕЛЧАН — Ики пәләнк дәрисинә.

ГАРА ХАГАН — Јан Чунг, бах көр онун гијмәти нечә ола биләр?

ЈАН ЧУНГ — (Голбаға диггәтлә бахыб). Бу, ән јүксәк ајарлы алтун, гашлары исә ашыланмыш алмасдыр. Дәри илә һесабласаг, ашағы гијмәти 30—35 пәләнк дәриси ола биләр.

МУБИ ТӘРХАН — Гызым, бәлкә сән о Чин тачирини таныјырсан?

СЕЛЧАН — Хејр, танымырам, гапымыза кәлмишди.

МУБИ ТӘРХАН — Демәк, о, бу голбағы сәнин үчүн кәтириб, elә сәнә сатмаг истәјирмиш. Мәсәлә ајдындыр. Гызым, тачирин нишанәләрини дејә биләрсәнми?

СЕЛЧАН — Балача бој, гырмызы сифәт, коса саггал.

МУБИ ТӘРХАН — Өзүдүр. О, фитнәкар Син-Гу олачаг. Хаган, ричә едирәм, ону бура чағыртдырасан.

КУР-ШАД — Өзүнә әзијјәт вермә, Муби Тәрхан, бу ојуну гуран елә гуруб ки, Син-Гу Селчанын үзүнә дирәниб дејәчәк: «Мән сатмамышам».

ГАРА ХАГАН — Амма тачир олан бәндә 30—35 дәријә дәјән голбағы 2 дәријә сатмаз. Бу, уйдурмадыр. Јаланы да кәрәк елә дејәсән ки, күлүнч олмасын.

СЕЛЧАН — Демәк, мән уйдурмушам?.. Демәк мән јаланчыјам?

ГАРА ХАГАН — Буна даһа нә ад вермәк олар?

СЕЛЧАН — Мән нечән дәфә атам олдуғуна көрә сәнинлә үз ачмаг истәмәдим. Даһа бычаг сүмүјә дирәниб. Арамыздакы ата-өвладлыг пәрдәсини көтүрүб дејирәм: Јаланчы вә фитнәкар мән дејиләм, сән вә сәнин арвадындыр.

КУР-ШАД — Селчан!

ГАРА ХАГАН — Сәнин вә әринин фитнәкарлығы вә јаланы артыг Диванда сүбута јетди. Амма бизимкинин һәлә сүбуту јохдур. Сән Хаганы таһгир етмәјин чәзасынын нә олдуғуну билирсәнми?

СЕЛЧАН — Билирәм, өлүмә дә һазырам. Әкәр Кур-Шад өлүмә мәһкум олуначагса биринчи мәни өлдүрмәлисән. Мән Кур-Шадсыз дүнјаны нејләјирәм? Онсуз јатағым корум олсун. Она гурбан чаным олсун. Дағларын суларын ичәр олсам, ганым олсун. Алтун ахчаларын хәрчләјәр олсам, кәфәним олсун.

ГАРА ХАГАН — Онда бил, ешит: Кур-Шад өлдүрүлмәлидир. Гандаллајын онларын голларыны!

(Кешикчиләр Кур-Шадын вә Дулу Ханын голларына гандал вурур).

СЕЛЧАН — Онда сән дә бил вә ешит! (Хагана јахынлашыб онун гылынчыны гындан чыхарыр). Бујур, әввәлчә өз әлинлә сәни таһгир етмиш өвладыны өлдүр... (Сукут). Бачармырсан?!

ГАРА ХАГАН — Гылынҹы мәнә вер, рәдд ол бурдан!
СЕЛҸАН — Јахын кәлмә!
КУР-ШАД — Селҹан! Кет бурдан!
СЕЛҸАН—Әкәр дедијими едәҹәксәнсә, гылынҹыны верим. Онсуз да кимлијиндән асылы олмадан бу гәдәр шаһид гаршысында Хаганы тәһгир едән адам өлүмә мәһкумдур. Ал гылынҹы, вур мәни. Дејәрсән өзүм јаратмышдым, өзүм дә өлдүрдүм.
ГАРА ХАГАН — Чыхарын ону чөлә!
СЕЛҸАН — Өвлад гатили олмаг истәмирсән? Күлмәлидир (Гәһгәһә чәкир). Гардаш гатили үчүн өвлад гатили олмаг нә чәтин шејдир?
ГАРА ХАГАН — Нечә? Мән... гардашымын гатили?
ИЧКЕН ХАТУН — Сән нә данышдығыны билирсән?
СЕЛҸАН — Мәним билдијими һамы билир. Ата, өвлад-ата пәрдәси арадан көтүрүлдү. Бундан сонра мәним өлмәкдән башга јолум галмады. Вур мәни! Баҹармырсан?.. Онда мән өзүм өз ҹәзамы верәрәм. (Хаган гылынҹы илә өзүнү вуруб јыхылыр).

VIII ШӘКИЛ

Мејдан. Гышгырыг вә ағлашма сәсләри ешидилир. Адамлар јанан чадыры кәнардан сејр едир. Кур-Шад гучағында ушаг аловун гаршысында диз чөкүб. Кәзәтчиләр ону әһатәјә алыб. Ичкен Хатун кәлир. Бану-Чичәк Кур-Шада јахынлашыр.

КУР-ШАД — Өз әлләримлә дәфн едиб Селҹан гаршысында сон борҹуму јеринә јетирдим.
БАНУ ЧИЧӘК — Бәс јурдуну нијә јандырдын?
КУР-ШАД — Бундан сонра о кимә лазымдыр?
БАНУ ЧИЧӘК — Оғлуна... Илтеришә...
КУР-ШАД — (ушағы она узадыб). Ал... бу сәнә әманәтдир. Сәни дә, бу ҹочуғу да Кој Танрыја тапшырырам (әлләрини көјә галдырыб нәсә дејир).
КУР-ШАД — (Илтериши вә Бану Чичәји өпүб кәзәтчиләрә). Һајды, кетдик!

(Кәзәтчиләр Кур-Шадын голларыны гандаллајыр).

БАНУ ЧИЧӘК — Илтеришдән архајын ол! Мәним бир јох, ики оғлум вар. (Үзүнү көјә тутур). Кој Танры, сән нејләдин? О, бу ҹәзаја лајиг иди-ми? Нијә сән ону буна рәва билдин, нијә?

(Ичкен Хатун Бану-Чичәјә јахынлашыр).

БАНУ-ЧИЧӘК — Көзүн ајдын, хатун! Көјтүркүн ики чинарыны бирдән јыхдын. Бурда сизә рәгс етмәк дүшүр. Елә Чин көзәлинин чалғычылары да бурдадыр. Чалын, бу күн хатунун бајрамыдыр. Часуслугда хатунлуғу чох бөјүк мәһарәтлә бағлајан Чин Шаһзадәси гаршысында сәндәјә кәлмәк дә мәнә дүшүр.
ИЧКЕН ХАТУН — Бану-Чичәк, сән ағыллы гадынсан, амма сөзләринә фикир вер. Сәнин әрини өлүмдән хилас етдијими дә унутма.
БАНУ-ЧИЧӘК — Сән доғрудан да елә күман едирсән, биз түркләрин һамысы садәлөвһдүр?
ИЧКЕН ХАТУН — Сән, әринә тор гуран Кур-Шад вә онун күчүјүнә һавадарлыг етмәклә садәлөвһдән бешбетәрсән. Ҹамаат сәнин барәндә нә фикирләшәр?
БАНУ-ЧИЧӘК — Бизләрдә гајын гардаш, сизләрдә исә ојнашдыр. Бунун ән көзәл өрнәјини сизләр әрини өлдүрүб гајнына әрә кетмәклә көстәрдиниз.
ИЧКЕН ХАТУН — Мәним күнаһым сизин төрәнизә әмәл етмәјимдир? Гәрибәдир, сизин төрәнизә әмәл едәнләрин һамысына белә дамға вурурсунуз? Бәрк сахла о гучағындакы күчүјү, бөјүјәр кәләр, дедијин о гардаш-гајын мәсәләсини гајдасына салар.

БАНУ-ЧИЧӘК — Әлбәттә. Ахы, бу Јағмур дејил. Бунун дамарларында халис түрк ганы ахыр.

IX ШӘКИЛ

(Хаганын чадыры. Муби Тәрхан кәлир).

МУБИ ТӘРХАН — Өзүнү әлә ал, Хаган (сукут). Зиндан кәзәтчисинин сөзү вар. (Кафтаны ган ичиндә кәзәтчи кәлир, јерә диз вурур).
ЗИНДАН КӘЗӘТЧИСИ — Улу Хаган, әфв ет, јанында үзү гарајыг.
ГАРА ХАГАН — Бу нәдир, нә олуб?
ЗИНДАН КӘЗӘТЧИСИ — Дүнән кечә јарысы үзләри јашмаглы 5—6 адам зинданын гапысыны ачыб кирди ичәри.
ГАРА ХАГАН — Бәс чөлдә кәзәтчи јох иди?
ЗИНДАН КӘЗӘТЧИСИ — Онлары өлдүрүбләрмиш. Ичәри кирән кими Дулу ханын јатдығы зинданы ахтардылар. Мән онлардан бирини јараладым. Үчү бирдән үстүмә атылды. Башыма топпузу елә вурдулар ки, јеримдәҹә галдым... Бир вахт ајылыб бахдым ки, Дулу хан јохдур.
ГАРА ХАГАН — Бәс Кур-Шад.
ЗИНДАН КӘЗӘТЧИСИ — Онун да јатдығы зинданын гапысыны ачыблар.
ГАРА ХАГАН — Ону да апарыблар?
ЗИНДАН КӘЗӘТЧИСИ — Јох... о өз јериндәдир.
ГАРА ХАГАН — Гапысы ачылдырса, нијә кетмәјиб?
ЗИНДАН КӘЗӘТЧИСИ — Билмирәм. Отуруб өз јериндә.
ГАРА ХАГАН — Ај ахмаг, дустағы кәзәтчисиз гојуб бура нијә кәлмисән?
ЗИНДАН КӘЗӘТЧИСИ — Архајынам, гачмаз.
ГАРА ХАГАН — Нијә гачмаз?
ЗИНДАН КӘЗӘТЧИСИ — Гачсајды, кечәдән мән һушсуз оланда гачарды.
ГАРА ХАГАН — Кет, бу саат ону кәтир. (Кәзәтчи кедир). Көр бизим башымыза нә ојун ачырлар? Ким олар көрәсән ону гачыран? (Сүкут). Нијә сусурсан? (Сүкут). Муби Тәрхан, көзләримин ичинә дик бах!
МУБИ ТӘРХАН — Јохса, мәндән шүбһәләнирсән?
ГАРА ХАГАН — Тәкҹә сәндән јох, һамыдан! Нә бахырсан? Муби Тәрхан, о күнкү Диванда онлары ганадын алтына алан сән дејилдин?
МУБИ ТӘРХАН — Әввәла, гачан бир нәфәрдир. Икинҹиси, Дивана гануну хатырлатмаг нә вахтдан мүгәссири мүдафиә һесаб олунуб?

(Кәзәтчи Кур-Шады кәтирир. Кур-Шад јерә диз вурур. Гара Хаган галхыб Кур-Шада тәрәф кедир, ону галдырыр).

ГАРА ХАГАН — Кур-Шад әввәлә башымыз сағ олсун. Мән Селҹанын белә бир иш тутаҹағыны көзләмирдим... (Сүкут). Кечәки әһвалата сән нечә бахырсан? Ким ола биләр Дулу ханы гачыранлар? Сән о адамлары танымадын?
КУР-ШАД — Јох! Башларында өртүк вар иди. Амма чинли олдугларына шүбһәм јохдур.
ГАРА ХАГАН — Нәдән билирсән?
КУР-ШАД — Ики шејдән: биринҹиси, бојлары гыса иди, икинҹиси һеч данышмадылар. Данышсајдылар, ләһҹәләриндән чинли олдуглары билинәрди.
МУБИ ТӘРХАН — Мән бир шејә тәәҹҹүбләнирәм. Дулу хан 2 кечә зинданда тәк олуб. Әкәр онлар јалныз Дулу ханы гачыртмаг истәјирдиләрсә, нә үчүн о, зинданда тәк оланда дејил, Кур-Шад зиндана гајыдандан сонра бу әмәлијјата башлајыблар?
КУР-ШАД — Чүнки онлар Дулу ханы гачырмаг, мәни исә өлдүрмәк истәјирдиләр. Онлар әввәлҹә Дулу ханы азад едиб, сонра мәним һүҹ-

рәмә һүчум етдиләр. Буну көрән Дулу хан онларын гаршысыны кәсиб мәни өлдүрмәјә гојмады... вә мәнә «Бизимки галсын сонраја», — дејиб кетди.

МУБИ ТӘРХАН — Јахшы, зинданын гапылары ачылмыш, көзәтчиләр дә јох... Бәс сән нијә гачмадын?

КУР-ШАД — Өзүнү күнаһкар сајан чәзадан гачар.

(Гара Хаган дәрин фикрә кедир).

ГАРА ХАГАН—(Кур-Шада) Варислик һаггын әлиндән алынмаг шәртилә мәрдлијинә көрә сәни бағышлајырам.

КУР-ШАД — Бир һалда ки, мән өзүмү күнаһкар һесаб етмирәм, сиз олмајан шеј-н нәјини бағышлајырсыныз?

ГАРА ХАГАН — Кәл, бу мәсәләјә тәзәдән гајытмајаг.

КУР-ШАД — Сиз мәним күнаһкар олдуғуму бүтүн Түрк елинә бәјан етмисиниз. Инди Диванын һөкму илә мәним күнаһкар олмадығымы милләтә билдирмәјинчә мән зиндандан чыхан дејиләм. Мән сиздән мәрһәмәт дејил, гануна риајәт тәләб едирәм.

ГАРА ХАГАН—Ганунла күнаһкарсан. Бизим мәрһәмәтимизи гәбул етмирсәнсә, бујуруб кедә биләрсән.

(Кур-Шад кедир).

(Ишыг сөнүр, јенә јаныр. Архадан Арсланын һарајы ешидилир).

АРСЛАН — Бөјүк Хаган! (Дахил олур). Улу Хаган, бу күн сәһәр Чин ордусу өлкәмизә басгын етмишдир.

(Јан-Чунг дахил олур).

ГАРА ХАГАН — Әһднамә бағланандан сонра бу нә һүчумдур, Јан-Чунг?

МУБИ ТӘРХАН — Бурада баша дүшүлмәјәси бир шеј јохдур. Муһарибәләрин тарихиндә бу чох ади мәсәләдир.

ГАРА ХАГАН — Һунлардан үзү бәри дәдәләримиз нә заман бир өлкә илә мүгавилә бағлајыб сонра о өлкәјә һүчум едиб?

МУБИ ТӘРХАН — О, бизик, она көрә бизә түрксајаг дејирләр. Амма тарих боју гоншуларымыз чох вахт бизи алдадыб мүгавилә бағламыш, сонра да... белә...

АРСЛАН — Бу тәхрибатдыр, јаландыр. Атам буна јол вермәз. (Кедир).

ГАРА ХАГАН — Арслан, Чин ордусу һара гәдәр кәлиб?

АРСЛАН — Өтүкәнин 7 ағачлығына гәдәр.

ГАРА ХАГАН — Мудафиә нечәдир?

АРСЛАН — Кутлу дағынын әтәјиндә һүчумун гаршысы алыныб. Амма башга чинаһдан да һүчум көзләнилир.

ГАРА ХАГАН — Әмрими динләјин: Әли силаһ тутанлар атлансын, һамы Орхун чајынын саһилинә топлансын. Өтүкәнин бүтүн дәмирчиләри сәфәрбәр олсун.

АРСЛАН — Хаган! Биз гәфләти јахаланмышыг. Һәм дә ордунун мадди тәчһизаты чох зәифдир. Атларымыз чатмыр. Низәләр, галханлар тә'мир олунмалыдыр. Әлавә топлашанлар үчүн 3 түмәнбашы лазымдыр. Икиси вар: бири Буғра, о бири Еркин... изн версәниз, үчүнчүсүнә мән башчылыг едәрдим.

ГАРА ХАГАН — Гардашымын да арзусу сәни түмәнбашы көрмәк иди.

МУБИ ТӘРХАН — Бу үч түмәни дөјүшә апармаг үчүн бизә тәчрүбәли Башбуғ лазымдыр.

ГАРА ХАГАН — Түмәнбашлардан бирини сечмәк олмазмы?

АРСЛАН — Јох!

ГАРА ХАГАН — Бәс ким? (Еркин кәлир).

АРСЛАН — Мән сол чинаһын һүчумуну дә'ф етмәји бојнума көтүрүрәм. Амма белә дүшүнүрәм ки, бизим башымызы гатыб әсас гүввәләрини сағ чинаһа јөнәлдәчәкләр. Бу чинаһда бизә мүһарибә елминин бүтүн инчәликләрини билән гүдрәтли бир Башбуғ лазымдыр.

ГАРА ХАГАН — О ким ола биләр?

АРСЛАН — Јалныз вә јалныз Кур-Шад!

ЕРКИН — Мән дә о фикирдәјәм.

МУБИ ТӘРХАН — Елә бу Диван мәчлисиндә биз Кур-Шадын күнаһсыз олдуғуну е'лан етмәлијик.

ГАРА ХАГАН — Күнаһ сүбут олунуб. Биз гәрарымызы нечә дәјишә биләрик?

МУБИ ТӘРХАН — Сүбутун доғру, јахуд ујдурма олдуғуну маһкәмә мүәјјәнләшдирәчәк.

ЕРКИН — Һеч буна еһтијач јохдур. Биз Кур-Шады јахшы танıјырыг. Вәтән тәһлүкә гаршысында оланда о, һеч вахт өзүнү дүшүнмәмишдир. Буну мәнә тапшырын.

X ШӘКИЛ

(Гара Хаганын чадыры. Әтрафында силаһлы көзәтчиләр. Чадырын гаршысында Гара Хаган, Јан-Чунг вә Муби Тәрхан. I чапар кәлир, јерә диз вурур).

I ЧАПАР — Сол чинаһда Еркинин түмәни Чин ордусуну мүһасирәјә алды. Дүшмән мүһасирәдән чыхмаға чан атса да фајдасы олмады. Еркинин зәрбәләринә дөзмәјән дүшмән кери чәкилир. (Кедир).

ГАРА ХАГАН — Бу чох јахшы.

МУБИ ТӘРХАН — Сәһәрә аз галыр. Кәшфијјатчыларын кәтирдији хәбәрә көрә чинлиләр сағ чинаһа орду топлајыр. Белә олса, Кур-Шад давам кәтирә билмәјәчәк.

ЈАН-ЧУНГ — Доғрудур. Сағ чинаһы мөһкәмләтмәк лазымдыр.

ГАРА ХАГАН — Нә илә?

II ЧАПАР — (Кәлир). Еркин деди ки, бу чинаһдан архајын олсунлар. Амма әкәр еһтијат гүввәниз варса, сағ чинаһа — Кур-Шада көндәрин.

ГАРА ХАГАН — Бизим еһтијат күчүмүз һардадыр?

II ЧАПАР — Чинлиләр сағ чинаһа әлавә гошун кәтирдиләр. Бу гошун бөлмәләри Кур-Шада архадан зәрбә вура биләр. (кедир).

ГАРА ХАГАН — Муби Тәрхан, тәдбирин нәдир?

МУБИ ТӘРХАН — Сол чинаһдан бир түмән ајырыб Кур-Шада көндәрмәкдән башга ајры әлач көрмүрәм.

ЈАН-ЧУНГ — Башга јол јохдур.

ГАРА ХАГАН — Еркинин зәифләмәсини һисс едән дүшмән сол чинаһдан һүчума кечә билмәзми?

ЈАН-ЧУНГ — Инанмырам. Чүнки сол чинаһда бизимкиләр онларын көзүнүн одуну алыб.

ГАРА ХАГАН — (Јан-Чунга). Онда Еркинә хәбәр көндәр, бир түмән ајырыб Кур-Шада көмәјә көндәрсин.

ЈАН-ЧУНГ — Бујруг сәниндир (Кедир).

ГАРА ХАГАН — Мән бир шеји баша дүшә билмирәм. Бизим бу дағ кечидләрини чинлиләр һардан танıјыр? Бу ајагдәјмәз јерләрдән нечә усталыгла кечиб кәлә билибләр? Елә бил бу дағларда доғулублар.

АРСЛАН—(Гышгыра-гышгыра кәлир). Бәд хәбәр кәтирмишәм, Бөјүк Хаган! Сағ чинаһда Кур-Шада гаршы дөјүшән Чин ордусунун башында Дулу хан дурур.

ГАРА ХАГАН — Нечә? Дулу хан? Мән гулагларыма инана билмирәм. Бу нечә ола биләр? Адам өз вәтәнини дүшмәнә нечә сата биләр?

МУБИ ТӘРХАН — Адамын көзләрини һакимијјәт еһтирасы тутанда доғмача гардашынын да башыны кәсә биләр...

(Сөз Гара Хагана силлә кими дәјир).

ГАРА ХАГАН — Доғру дејирсән. Һабилдән, Габилдән үзү бәри нијә белә олур, Муби Тәрхан? Нијә?

АРСЛАН — (Ишарә илә). Ону бура кәтирин!

(I Чапар тәпәдән-дырнаға гәдәр силаһланмыш Бану Чичәји чәкә-чәкә кәтирир).

ГАРА ХАГАН — Бу нәдир? Сән кимсән?

АРСЛАН — Кур-Шад тапшырды ки, буну дөјүшдән чыхарым. Бу исә әмрә табе олмаг истәмир. Өзү дә јаралыдыр.

ГАРА ХАГАН — (Бану Чичәјә). Кимсән?

АРСЛАН — Бану Чичәкдир, Дулу ханын арвады.

ГАРА ХАГАН — Белә де... Демәк, сән гајнынла чијин-чијинә вериб әринә гаршы вурушурсан.

БАНУ ЧИЧӘК — Нечә? Дулу хан дүшмән тәрәфдәдир? (Сукут). Мәним о адда әрим јохдур.

ГАРА ХАГАН — Һалал олсун сәнә Түркелинин әкмәји! Бәс оғлун Урку Текин һардадыр?

БАНУ ЧИЧӘК — Әмиси илә бирликдә дүшмәнә гаршы вурушур.

ГАРА ХАГАН — Афәрин! Чуло Хаганын нәвәси елә белә дә олмалы иди.

АРСЛАН — Хаган, мәнә изн вер, кедим.

ГАРА ХАГАН — Кур-Шада хәбәр көндәр, архајын олсун. Она көмәк кәләчәк.

(Арслан кедир. Көзәтчијә). Бану Чичәји апар, јарасыны бағласынлар.

БАНУ ЧИЧӘК — Хаган, мәнә изн вер, гајыдым өз јеримә.

ГАРА ХАГАН — Јараны бағла, сонра кет, гызым.

(Көзәтчи Бану Чичәји апарыр, II Чапар кәлир).

II ЧАПАР — Хаган, Гобу тәпәсинин үстүндә кимсә тонгал галајыб. Сол чинаһдакы Чин тәрәфә одла нәсә ишарәләр верир.

ГАРА ХАГАН — Бу нә демәкдир, Муби Тәрхан?

(Муби Тәрхан солдакы мүшаһидә тәпәсинә галхыр).

II ЧАПАР — Тонгалы сөндүрмәк үчүн ора адам көндәрдик.

МУБИ ТӘРХАН — (Тәпәнин үстүндән). Чапар дүз дејир. Кимсә ишыгла Чин тәрәфә ишарәләр верир... Бизимкиләрин кәлдијиндән дујуг дүшүб оду сөндүрдүләр.

ГАРА ХАГАН — О хаин ким ола биләр?

МУБИ ТӘРХАН — Өлкәдә нә чохдур Чин часусу....

ГАРА ХАГАН — О часус дедијин Чин тәрәфә нә хәбәр көндәрә биләр?

МУБИ ТӘРХАН — Еркин тәрәфдән бир түмән гошунун сағ чинаһа кечмәси хәбәрини... Бу јолла Ардынчын әтәјиндән онларын габағыны кәсиб мүһасирәјә ала биләрләр.

ГАРА ХАГАН — Инди нә едә биләрик?

МУБИ ТӘРХАН — Бурда башга бир тәһлүкә дә вар: Еркин тәрәфдән бир түмән ордунун сағ чинаһа јөнәлдијини билән дүшмән сол чинаһдан јенидән һүчума кечә биләр.

ГАРА ХАГАН — Ора чапар көндәрмәк лазымдыр!

МУБИ ТӘРХАН — Кечдир.

(Јан-Чунг кәлир).

ЈАН-ЧУНГ — Әмри јеринә јетирдим.

ГАРА ХАГАН — Јан-Чунг, Гобу тәпәсиндән сол чинаһдакы Чин ордусуна верилән ишыг ишарәләрини көрдүнмү?

ЈАН-ЧУНГ — Хејр, көрмәдим.

ГАРА ХАГАН — Амма биз көрдүк.

МУБИ ТӘРХАН — Јан-Чунг, Чин һероглифиндә бир даирә, јанында да узун хәтт нә демәкдир?

ЈАН-ЧУНГ — Чин һероглифиндә елә һәрф јохдур.

МУБИ ТӘРХАН — Ајдындыр, амма мән сизин һероглифи чох јахшы билирәм. Хаган, изн вер, өзүм билдијими eләјим.

ГАРА ХАГАН — Кет.

(Муби Тәрхан кедир. I Чапар кәлир).

I ЧАПАР — Хаган, Еркинин көндәрдији түмән Ардынч дағындан ајрылан кими Чин ордусу мешәдән чыхыб онлары мүһасирәјә алды.

(II Чапар кәлир).

II ЧАПАР — Кур-Шадын ордусу пәрән-пәрән дүшүб кери чәкилир. (Кедир).

ГАРА ХАГАН — Бәс бу хәбәрләрә нечә бахырсан, Јан-Чунг?

ЈАН-ЧУНГ — Еркинин гәләбә чалмасына, Кур-Шадын мағлуб олмасына нечә бахыр бәс Хаганын өзү?

ГАРА ХАГАН — Демәк, Чин ордусу бүтүн күчүнү Кур-Шада тәрәф јөнәлдиб.

ЈАН-ЧУНГ — Сәнә бу гәдәр дүшмән олан бир адама инанмағын гәрибәдир.

ГАРА ХАГАН — Һәр һалда, Кур-Шад вәтән торпағыны сатмаз.

ЈАН-ЧУНГ — Амма сәни сатар. Сән ону зиндана салмысан, зөвчәсини өлдүрмүсән. О сәндән атасынын гисасыны алмаг үчүн фүрсәт ахтарырды. Инди әлинә дүшүб... Бир дә унутма ки, бүтүн түркели она валиәһд кими бахыр. Дулу ханса вәтәни сатыб, о тәрәфә кечиб.

МУБИ ТӘРХАН — Әкәр дүшмән тәрәфә кечиб өз милләтинә гаршы вурушмағы сән дә хәјанәт сајырсанса, бәс сәнин бу тәрәфә кечиб өз милләтинә гаршы вурушмағына нә ад верәк?

МУБИ ТӘРХАН — (Кәлир). Дедијим олду. Еркинин көндәрдији түмәни чинлиләр дөврәјә алды. Сол чинаһдан да Чин сүвариләри һүчума кечди.

ГАРА ХАГАН — Вәссалам! Чин бизи тәләјә салды.

(Јахынлыгда дөјүш сәсләри вә Кур-Шадын—«Арслан, гәраркәһа јүрү! Хаганы хиласет»—сөзләри ешидилир).

(Ишыг сөнүр, узагдан дөјүш сәсләри ешидилир. Бир аздан ишыг јаныр. Муби Тәрхан вә Гара Хаган әлләриндә гылынч һејкәл кими дајанмышлар. Чөлдә ат кишнәјир, јанында ики дөјүшчү Арслан кәлир).

АРСЛАН — Хаганы ата миндирин, гачырын, о, әлә кечмәмәлидир.

(Дөјүшчүләр Хаганы вә Муби Тәрханы апарыр. Арслан чадырын башына санчылмыш дөвләт туғуну вә бајрағыны чыхарыб кедиркән арха тәрәфдән Чин әскәрләри кәлир. Арслан гылынчыны сыјырыр. Әскәрләрин бирини вуруб јыхыр, үч әскәрә гаршы тәк вурушур. Чин забитинин гаршысында Гара Хаган вә Муби Тәрхан кәлир. Арсланы дөврәјә алыб тутурлар).

ЧИН ЗАБИТИ — Даһа мағлубсунуз. Тәслим олун! Силаһларынызы атын!

(Јан-Чунгу көрүб тә'зим едир). Шаһзадә!

ЈАН-ЧУНГ — Еј, Чин бајрағыны кәтирин! Асын бурдан!

(Чин әскәри Чинин дөвләт бајрағыны чадырын башына санчыр. Кафтаны чырыг-чырыг, үзүндә ган ләкәләри Кур-Шад, Бану Чичәк вә башга дөјүшчүләр Чин әскәрләринин гаршысында сәһнәјә кәлир).

— Хагандан башга һамысынын силаһыны алын! (Силаһлары јығырлар. Әлиндә гылынч, галиб әдасилә Дулу хан кәлир, Јан-Чунга тәрәф кедиб, ону гучаглајыр).

АРСЛАН — Дүшмән ордусунун башында өз өлкәсини ишғал едән гәһрәмана ешг олсун! Доғмаларына дүшмән олуб, дүшмәни гучаглајан Вәтән оғлуна ешг олсун!

КУР-ШАД — Арслан, намәрддән мәрдликми умурдун?

ДУЛУ ХАН — Кур-Шад, ахы мәрдликдән данышмаға сәнин һаггын јохдур. Сән мәнимлә мәрд-мәрданә савашмагдан чәкиниб атамызын га-

7. «Азәрбајчан», № 7.

тили илә мәним әлејһимә сазишә кирдин. Мән дә сәндән өјрәниб сәнин хәјанәт силаһына әл атдым вә сәни хәјанәтлә јыхдым. Инди сәнә галиб кими әмр едирәм: Диз чөк мәним гаршымда!

КУР-ШАД — Гардаш ганы төкмәмәк үчүн мән о заман сәнинлә дөјүшмәкдән чәкиндим. Инди көрүрәм ки, сәһв еләмишәм. Әкәр о заман кәләчәкдә Вәтән хаини олачаг бир намуссузун ганыны төксәјдим, бу күн Вәтән торпағы дүшмән тапдағына чеврилмәзди. Инди исә әкәр зәррәчә кишилијин галыбса, гылынчымы гајтар, мәрд-мәрданә вурушаг.

ДУЛУ ХАН — Мәрд сән дејилсән, јенә мәнәм. Сәни зинданда өлүмдән хилас етдијими унутдунму? О заман сәни бу күн үчүн горумушдум ки, сәнинлә һагг-һесабы чүрүдүм.

КУР-ШАД — Әкәр доғрудан да мәрдсәнсә, силаһымы вер, һагг-һесабы киши кими чүрүдәк.

ДУЛУ ХАН — Галиб сәркәрдә мәғлуб сәркәрдә илә ејни һүгугда дејил. Инди мән мәғлуб етдијимлә ејни һүгугда савашсам, алчалмыш гаршысында алчалмыш оларам. Мәғлуб, галиб гаршысында диз чөкмәјә мәчбурдур. Әкәр көнуллү диз чөкмәсән, бу гылынчла ајагларыны доғрајыб сәни диз чөкдүрәчәјәм.

КУР-ШАД — Силаһсыз әскәрин үстүнә гылынч галдырмаг һәлә тарихдә кишилик сајылмајыб. Накишилији бојнуна көтүрүрсәнсә, вур!

(Кур-Шад ирәли кәлир. Дулу хан гылынчыны галдыраркән Еркин өзүнү ирәли атыр. Дулу хан гылынчыны һавада сахлајыр).

ЕРКИН — Сән нејләјирсән?

ДУЛУ ХАН — Еркин! Сән дә бурдасан?

ЕРКИН — Бәс мән һарда олмалыјдым?

ДУЛУ ХАН — Сус! (Кур-Шада). Гурбан олаган Еркинә. Инди кет, әсирлијини чәк!.. (Еркини Чин әскәрләринә көстәрир). Ону азад един!

ЕРКИН — Хејр, онлар һара, мән дә ора.

(Јан-Чунг Дулу ханы кәнара чәкир. Бу мәгамдан фајдаланан Кур-Шад дәрһал Еркинә јанашыр).

КУР-ШАД — Еркин, о, сәнә инаныр, сән онунла галмалысан.

ЕРКИН — Бу, мүмкүн дејил. Мән сизинлә кедәчәјәм. (Кур-Шад Еркинин гулағына нәсә дејир, ону разы салмаға чалышыр. Дулу хан Чин забитинә јахынлашыр, нәсә мәсләһәтләширләр. Јан-Чунг Муби Тәрхана јахынлашыр).

ЈАН-ЧУНГ — Муби Тәрхан, сән алим адамсан. Де көрәк, бу дүнја нәјин үстүндә бәргәрардыр?

МУБИ ТӘРХАН — Сән де көрәк, Чин һероглифиндә бир хәтт вә бир даирә нә дејән сөздүр? Јә'ни сол чинаһ зәифләди, бу чинаһдан һүчума кечсәниз, дүшмәни мүһасирәјә ала биләрсиниз? Еләми? Һәмән бу ишарә илә дә бизи мүһасирәјә алыб мәғлуб етдиниз.

ЈАН-ЧУНГ — Ахы, бу мәним суалымын чавабы олмады.

МУБИ ТӘРХАН — Баша дүшмәдин? Сиз бизи һијлә илә, намәрдликлә мәғлуб етдиниз. Демәк, сәнин үчүн бу дүнја һијлә вә намәрдлик үзәриндә гурулуб. Биз түркләр үчүн исә бу дүнја мәрдлик вә кишилик үзәриндә бәргәрардыр.

ЈАН-ЧУНГ — Бизим гәләбәнин сәбәбләрини инди арашдырмаға еһтијач јохдур. (Учадан). Еј дәмир әридән көләләр! Сиз һамыныз мөһтәшәм Чин дөвләтинин әсирләрисиниз. Өзүнүзү әсир кими апарын. Инди сизи гојун сүрүсү кими габаға гатыб апарачаглар.

АРСЛАН — Сорушмаг ајыб олмасын, һара апарачаглар бизи?

ЧИН ЗАБИТИ — Бирбаша Күндоғар өлкәсинә—Сиганфуја!

АРСЛАН — Демәк, гарғалар гарталлары әсир апарыр.

ЈАН-ЧУНГ — Јумун онун ағзыны!

(Чин әскәрләри Арсланы вурмаг истәјир. Бану Чичәк онлара һүчум чәкир. Дулу хан ону көрүб танıјыр).

ДУЛУ ХАН — Дајанын!

БАНУ ЧИЧӘК — Бизә үрәји јанана бах! Ај заваллы, сән инди анасыны өлдүрән намәрд бир оғула бәнзәдијини билмирсән?

ДУЛУ ХАН — Бану Чичәк, мән... сәнин оғлунун атасыјам... Бәс һаны Урку-Текин?

БАНУ ЧИЧӘК — Вәтән хаини мәним оғлума ата ола билмәз.

ДУЛУ ХАН — Мән инди Хаганам, о да мәним вәлиәһдим.

ГАРА ХАГАН — Чин Хаганынын әл туласы! Сән һансы мәмләкәтин Хаганысан? (Чадырын башына санчылмыш Чин бајрағыны көстәрир). Ај јазыг! Өзкә бајрағын көлкәсиндә дә хаганлыг олар?

ДУЛУ ХАН — Еј гардаш гатили, сән нә доғрајыб-төкүрсән? Сәнин мәнимлә данышмаға үзүн дә вар? Кур-Шад сәнинлә әлбир олдуғундан атамын гисасыны сәндән алмаг истәмәди. О заман мән сәндән тәкбашына гисас алачағыма анд ичмишдим. О күн кәлиб чатды. Сән хаганлығы атамын әлиндән хәјанәтлә алмышдын. Мән дә башга чүр хәјанәтлә хаганлығы сәнин әлиндән алдым.

ГАРА ХАГАН — Һаглысан! Нә төкәрсән ашына, о да чыхар гашығына! Икимиз дә хаиник. Амма сән бу ики хәјанәтин арасындакы фәрги көрә билмирсән: Мән Вәтәни хилас етмәк үчүн гардашыма хәјанәт етмишәм, сәнсә улу дәдәләримизин бизә әманәт вердији торпаға. Сорушурам, һансы даһа бөјүк хәјанәтдир?

ЈАН-ЧУНГ — Дулу хан Вәтәнинә хәјанәт етмәјиб. О, Вәтәнини сәнин кими гардаш гатилиндән хилас едиб. Сәнин хаганлығын битди. Хаган гылынчыны Дулу хана тәслим ет!

ГАРА ХАГАН — (Гылынчы белиндән ачыр). Бу гылынч Көјтүрк Дөвләтинин гуручусу Бумин Хаганын гылынчыдыр. Ики јүз илдир бу, түрк Дөвләтинин Хаганлыг рәмзидир. Бу гылынча саһиб олан Хагандыр, Хаган олан бу гылынча саһибдир. Бу гылынч һеч мәнә дә јарашмырды. Онун рәмзлији гардашым Чуло Хаганда битмишди. Инди мән бу рәмзи башга дөвләтин гулу олан бир шәрәфсизә тәслим етмәрәм. Инди мән бу гылынчла мәндән башланан хәјанәтин башыны кәсмәлијәм. Бах, белә!

(Гылынчы өз башына ендириб јыхылыр, гылынч јерә дүшүр. Һамы онун әтрафына топлашыркән, Дулу хан гылынчы гынына гојуб көтүрүр).

БАНУ ЧИЧӘК — Өз гылынчымыз нијә өзүмүзү кәсир, Көјтанры?

КУР-ШАД — Нијә белә еләдин, әми?

МУБИ ТӘРХАН — О, дүз еләди, Көјтүрк Хаганынын әсир јашамасындан өлмәси јахшыдыр. О, өзү өз чәзасыны верди... Одур ки, јерә дүшмүш Көјтүрк бајрағыны чәкин онун үстүнә. Доғма адамлар зәһәрли һәшәратлар кими бир-бирини гыранда хејирхаһлыг едиб онларын күнаһындан кечмәк лазымдыр.

(Кур-Шад бајрағы Гара Хаганын үстүнә чәкир).

АРСЛАН — Чуло Хаган, биз бир заман чинар идик, кол олдуг, Бабамызын гул етдији бир милләтә гул олдуг.

XI ШӘКИЛ

(Пәрдәнин гаршысы. Сол вә сағ тәрәфдән чарчылар чыхыр, борулар чалыныр).

I ЧАРЧЫ — Өтүкән әһли, ешидин вә акаһ олун. Бу күн Дулу Хаганын һакимијјәтә кәлмәсинин бешинчи или тамам олур.

II ЧАРЧЫ — Дулу Хаган Өтүкән әһлини баш мејдана бајрам шәнликләринә чағырыр.

(Пәрдә ачылыр. Дулу Хаган тәк отуруб. Еркин кәлир).

ЕРКИН — Хаган разы галдымы бајрамымыздан? Һеч бир Хаган өз кәлишинин беш иллијини белә тәнтәнәли гејд еләмәмишди. Һәдијјәләри вердим хәзинәјә. Гырғыз Хаганынын һәдијјәсини исә көтүрдүм. Бу һәмишә сәнин јанында олмалыдыр. Бу охгабынын гијмәти даш-гашында дејил, үстүндәки јазыдадыр... «Еј түрк, сәнин күчүн бирлијиндәдир». Бабамыз Метенин сөзләридир.

ДУЛУ ХАГАН — Чинин намәрдлијини көрдүнмү? Сајмады бизим бајрамымызы!

ЕРКИН — Мән сәнин ганыны гаралтмаг истәмәдим. Сәhәрә јахын Јан-Чунг кәлиб кечән ај көчүрүлән чинлиләрин дүшәркәсиндә дајаныб, онларын дуруму илә мәшғулдур. Јәгин ки, бајрамымызы кутлама мәчлисиндә гоншу түрк дөвләтләринин елчиләри олдуғуну ешидиб, шанлијә кәлмәди.

ДУЛУ ХАГАН — Сән ки, буну билирдин, кәрәк мәнә дејәјдин. Далынча елчи көндәрәрдик. (Сукут). Гонагларын hамысы кетдими?

ЕРКИН — Сәнинлә көрүшәндән сонра Ујғур, Табгач, бир дә 9 оғуз хаганлығынын елчиләрини јола салдым. Гырғыз елчиси сабаh кедәчәк.

(Чөлдән гадын сәси ешидилир).

ДУЛУ ХАГАН — Бу, нә сәсдир?

ЕРКИН — Сијан-Шидир. Үч күндүр кәлиб, сәни көрмәк истәјир.

ДУЛУ ХАГАН — Сијан-Ши? (Хејир ола?). Гој кәлсин!

ЕРКИН — (Бајыра). Хаган әмр едир, о гадыны бурахын!

(Сијан Ши кәлир вә баш әјир).

СИЈАН ШИ — Дүнәнки севкилимә, букүнкү Хагана саламлар олсун!

ДУЛУ ХАГАН — Сөзүнү де! Нәјә кәлмисән?

СИЈАН ШИ — Мән сәнин јанында күнаhкарам, Дулу хан. Мән сәни hәгигәтән севмишдим. Мән инди сәнин јанына кәлмишәм ки, сәндән әфв диләјәм. (Сукут). Күнаhларымы јумаг үчүн мә'бәдә кетдим. Будда гаршысында диз чөкдүм... Күнаhларымы бојнума алдым. Сәс кәлди гулағыма. Будда деди кет, еләдијин хәјанәт үчүн Түрк елиндән әфв дилә...

ДУЛУ ХАГАН — Еркин, буну јола сал!

СИЈАН ШИ — О ләчәр Ичкен Хатун мәним әлимлә сәни Кур-Шада дүшмән еләди. О күндән бәри Кур-Шадын мәни вичдана чағыран о јаныглы сөзләри гулағымда сәсләнир. Мәни јашамаға гојмур.

ЕРКИН — Бәлкә бу да сәнин нөвбәти тәләндир? (Көзәтчиләрә Сијан-Шини бајыра атмаг ишарәси верир).

СИЈАН-ШИ — Дајанын! Мән Хагана гурулан тәзә тәләдән ону хәбәрдар етмәк истәјирәм. Кур-Шадын Сиганфуда гырх мәсләкдашы илә бирликдә үсјан галдырдығындан хәбәрин вармы?

ДУЛУ ХАГАН — Јох... Нә үсјан?

СИЈАН-ШИ — Чин Хаганынын hәфтәнин салы күнләри палтарыны дәјишиб тәкбашына кәзмәјә чыхдығыны Кур-Шад билирмиш. О, достлары илә бәрабәр Хаганы әсир көтүрмәк гәрарына кәлир. О, Өтүкәнә там мүстәгиллик вермәк шәртилә Хаганы азад едәчәјини билдирәчәјмиш. Амма hәмин салы күнү Сиганфуда бәрк туфан гопур, Хаган кәзмәјә чыха билмир. Онда Кур-Шад Ичкен Хатунун евинә hүчум чәкир, оғлу Јағмуру әсир көтүрүб Гырғызыстана, дајысынын јанына кедир.

ДУЛУ ХАГАН — Сонра?

СИЈАН-ШИ — Сонра Кур-Шад Ичкен Хатуна чапар көндәриб оғлуну киров көтүрдүјүнү билдирир.

ДУЛУ ХАГАН — Сонра?

СИЈАН-ШИ — Инди Чин сарајында hамы бир-биринә дәјиб. Јағмуру хилас етмәк үчүн јоллар ахтарырлар.

ДУЛУ ХАГАН — Әкәр дедикләрин hәгигәтсә...

СИЈАН-ШИ — hәгигәтдир, Дулу Хаган.

ДУЛУ ХАГАН — Афәрин, Кур-Шад! Бу, чох јахшы.

ЕРКИН — (Чадырдан бајыра бахыр). Јан-Чунг кәлир.

ДУЛУ ХАГАН — Сијан-Ши, кет, о сәни көрмәсин.

СИЈАН-ШИ — Ахы, мән сөзүмү битирмәдим.

ДУЛУ ХАГАН — Мән сәни чағыртдырарам.

(Сијан Ши арха гапыдан чыхыр. Јан-Чунг кәлир, Дулу Хаган галхыб ону гучагламаг истәјир).

ЈАН-ЧУНГ — Дајан!

ДУЛУ ХАГАН — Јан-Чунг, гардашым, хош кәлдин. Сизи чох көзләдик. Бәс нијә кечикдиниз? (Сукут).

ЈАН-ЧУНГ — Мән бөјүк Чин Хаганынын елчисијәм. Сән мәни сәрhәддә гаршыламалы идин.

ДУЛУ ХАГАН — Дөвләт тө'рәсинә көрә Хаган, јалныз Хаганын пишвазына чыхар, елчинин јох!

ЈАН-ЧУНГ — hаны сәнин чадырынын башында Чин бајрағы? Сән, ахы, 5 ил әввәл Чинин hимајәсини гәбул етмисән!

ДУЛУ ХАГАН — Чинлә бағланмыш әhднамәдә Өтүкәнин мүстәгиллији тәсдиг олунуб.

ЈАН-ЧУНГ — Сән hәлә билмәмисән ки, көлкәјә киранин... өз көлкәси олмаз?

ДУЛУ ХАГАН — Билмәмишдим, инди билдим.

ЈАН-ЧУНГ — Мән бөјүк Чин Хаганы Ван-Хо-Чунгдан мәктуб кәтирмишәм.

ДУЛУ ХАГАН — Нечә? Вәлиәhд Ван-Хо-Чунг артыг Хагандыр? Чох көзәл, тәбрик едирәм. Бәс бизи нијә тачгојма мәрасиминә дә'вәт етмәдиниз?

ЈАН-ЧУНГ — Чүнки сән чох бөјүк дөвләт ишләри илә мәшғул идин.

ДУЛУ ХАГАН — Бу нә демәкдир?

ЈАН-ЧУНГ — Бу о демәкдир ки, сән Чин хаганлығындан изнсиз сәрhәдләри мөhкәмләндирир, ордуну артырыр, гоншу дөвләтләрлә достлуг әлагәләри јарадырсан.

ДУЛУ ХАГАН — Бәс бу мәмләкәтин сәрhәдди, ордусу олмамалыдыр? Мән гоншу дөвләтләрлә дүшмән олмалыјам?

ЈАН-ЧУНГ — Дулу хан, сөз күләшдирмә!

ДУЛУ ХАГАН — Әввәла, мән Дулу хан дејил, Дулу Хаганам, икинчиси дә сән Хаган гаршысында ади бир елчи олдуғуну да унутма!

ЈАН-ЧУНГ — Сән дә бөјүк Чин дөвләтинин hимајәсиндә олдуғуну унутма! Сәни бу тахтда биз отуртмушуг. Мән чадырымда мәктубун чавабыны көзләјирәм. (Кетмәк истәјир).

ДУЛУ ХАГАН — Мәктубун чавабыны елә инди дә верә биләрик. (Еркинә). Ал, оху!

ЕРКИН — (Мәктубу алыб охујур). «Көјтүрк хаганлығынын бешинчи илдөнүмү мүнасибәтилә Дулу Хаганы саламлајыр, она бу сәлтәнәтин вариси hаггында дүшүнмәсини мәсләhәт билирәм. Чуло Хаганын оғлу, сәнин кичик гардашын, мәним бачым оғлу Јағмур артыг Чиндә бүтүн елмләрә јијәләнмиш 15 јашлы бир чәнкавәрдир. Бу бајрам күнүндә онун Көјтүрк сәлтәнәтинә варис е'лан олунмасыны сәндән тәләб едирәм».

ДУЛУ ХАГАН — Тәләб... едир... Бәс Чин Хаганы билмир ки, мәним өз өвладым, өз варисим вар? Ән мүhүм дә одур ки, дөвләтимизин Ана јасасына көрә түрк гызындан олмајан шаhзадә бу сәлтәнәтә варис ола билмәз! Бизим чавабымыз будур!

ЈАН-ЧУНГ — Ајдындыр.. Дулу хан... (чыхыб кедир).

ЕРКИН — Јахшы вердин чавабыны. Мән дүз беш илдир бу чавабы сәндән көзләјирдим.

ДУЛУ ХАГАН — Бунлар бизи ахмаг јеринә гојублар. Јағмур кировдур, бу да кәлиб онун вәлиәhдлијини тәләб едир. Амма бу чавабымыздан ган ији кәлир. Чин Хаганы ја үстүмүзә гошун чәкиб Јағмуру бурада отурдачаг...

ЕРКИН — Јағмурун хаганлыға јашы чатмыр.

ДУЛУ ХАГАН — Онда атамын васијјәтнамәсини көзүмә дүртүб Кур-Шады отурдачаглар бу тахтда.

ЕРКИН — Сән Кур-Шады белә таныјырсан?

ДУЛУ ХАГАН — Бәс Чиндәки аиләмин, оғлумун талеји нечә олачаг?

ЕРКИН — Никаран олма. Үсјандан габаг Кур-Шад hәр шеји өлчүб-бичибмиш... Үсјан баш тутмаса, онун јахын адамларынын мәhв едиләчә-

јини дүшүнүб, Бану Чичәји, Урку Текини вә оғлу Илтәриши Чиндән чыхармышдыр. Инди онлар Өтүкәндә Муби Тәрханын евиндәдир.

ДУЛУ ХАГАН — Сән һардан билирсән бунлары?

ЕРКИН — Сән тахта чыхандан бу јерә, мән һәмишә Кур-Шадла әлагә сахламышам.

ДУЛУ ХАГАН — Бәс мәнә нијә демәмисән?

ЕРКИН — Мәни гынама. Сән һәлә бу хәбәрләрә һазыр дејилдин. Чүнки Чинә инанырдын. Мән истәјирдим ки, сән дүшдүјүн вәзијјәти өзүн дәрк едиб Чинин сәнә тәлә гурдуғуну өзүн анлајасан.

ДУЛУ ХАГАН — Јахшы, инди биз нејләјәк?

ЕРКИН — Буну Хаган биләр.

ДУЛУ ХАГАН — Бәс сән бурда нәчисән?

ЕРКИН — Хаган вәзири ешитмәјәндә заваллы вәзир башына һарәнын күлүнү төксүн? Үч ил әввәл Чин Хаганы хәрачы артыранда мән дедим е'тираз едәк, сән гојмадын. Сонра гырх мин Чин аиләсини Өтүкәндә јерләшдирәндә дедим, буна јол вермәк олмаз. Јенә мәни ешитмәдин. Һәлә Гара Хаган дөврүндә гырғызлар бизә Чинә гаршы һәрби сазиш тәклиф едәндә сән буна күлдүн. Амма Гырғыз Хаганы Чинин мәгсәдини вахтында баша дүшүб, доггуз оғузларла бирләшди. Инди Чин бу ики түрк хаганлығына көзүн үстә гашын вар дејә билмир.

ДУЛУ ХАГАН — Мән бу 5 илдә Чинин бүтүн әмрләринә бојун әјдим. Амма даһа дөзмәк олмаз. Һаглысан, Еркин. Түрк хаганларыјла сазишә кирмәкдән башга јолумуз галмајыб.

ЕРКИН — Һә, инди кәлдин мәтләб үстүнә. Нә гәдәр ки, һакимијјәтдә дејилдин, сән јалныз һакимијјәт уғрунда мүбаризә апарырдын. Вәтән вә милләтин истиглалы һеч јадына да дүшмүрдү. Чүнки сән о вахт нәјин баһасына олур олсун, јалныз һакимијјәти әлә кечирмәк истәјирдин. Елә ки, һакимијјәти газандын, көрдүн ки, бу, сән истәдијин һакимијјәт дејил. Инди сән там һаким олмаг, һеч кәсә табе олмамаг үчүн өлкәнин истиглалыны дүшүнмәјә башладын!

ДУЛУ ХАГАН — Һаглысан, Еркин!

ЕРКИН — Инди мәнә изн вер. Гырғыз елчиләри илә сәфәрә чыхым!

ДУЛУ ХАГАН — Кет, сәнә уғурлар олсун... Муби Тәрхана да хәбәр елә, јаныма кәлсин.

ЕРКИН — Бах инди Муби Тәрхан кәләр!

XII ШӘКИЛ

(Дулу Хаганын чадыры. Хаган тәк отуруб дүшүнүр).

(Рәгс едиб, маһны охуја-охуја Мәләк кәлир).

МӘЛӘЈИН НӘҒМӘСИ — Дүшдүн тора, чыхмаг үчүн ордан һүнәрин јох,
Вичданыны јыхдын јерә, амма зәфәрин јох.
Хаганлыға чатдын, буна сән чох да өјүнмә,
Инсан кими алчалдын, өзүндән хәбәрин јох.
Гул милләтә Хаган, өзү гулдан да рәзилдир,
Гијмәтли гылынчсан, дәјәрин чох, кәсәрин јох.
Шејтан әкәр олмазса, чәһәннәм бош оларды,
Шејтана инандын, а јазыг, өз гәдәрин јох.

(Еркин кәлир).

ДУЛУ ХАГАН — Еркин, нә јаман кечикдин? Үзүн күлүр, дејәсән хош хәбәрлә кәлмисән?

ЕРКИН — Көзләдијимдән дә хош. 9 оғуз Хаганы да ордајды. Һеч демә, Гырғыз Хаганынын гызыны оғлуна алмаг үчүн елчи кәлибмиш. Мән әһднамәјә вәкил етдијини дедим. Буна хаганлар чох севинди вә әһднамә тәзәләнди.

ДУЛУ ХАГАН — Шәртләр нәдир?

ЕРКИН — Биринчи шәрт: 3 түрк сојлу хаганлыг бир-биринин мүстәгиллијини танıјыр вә һөрмәт едир. Икинчи, бу 3 Дөвләтин һансына һү-

чум оларса, галан икиси онун көмәјинә кәлир. Үчүнчүсү исә тичарәт вә мәдәнијјәт әлагәләри. (Әһднамәни Дулу Хагана верир).

ДУЛУ ХАГАН — Кур-Шад да ордајды?

ЕРКИН — Бәли, о да мәнимлә кәлди, Муби Тәрхан килә, ушаглары көрмәјә кетди.

(Чөлдән тәбил сәсләри ешидилир).

ДУЛУ ХАГАН — Бу нәдир?

МУБИ ТӘРХАН — Бир сүрү чин чолуғу илә Чин забити тәшриф кәтирир. Тәбилләри дә өзләри чалыр. Габагда кәлән Ичкен Хатуна охшајыр.

ДУЛУ ХАГАН — Өзүдүр.

(Ичкен Хатун дахил олур).

ИЧКЕН ХАТУН — Күндоған өлкәсиндән Өтүкән Хаганына саламлар.

ДУЛУ ХАГАН — Чин шаһзадәси хош кәлиб өз әски мәмләкәтинә... (Она әјләшмәк үчүн јер көстәрир).

ИЧКЕН ХАТУН — Хаган, 5 ил әввәлки шәртимизи хатырлајырсанмы? (Сукут). Мән сәни бу тахтда отурдачаг, сонра атанын вәсијјәтнамәсини сәнә тәһвил верәчәк вә сәндән бир тәвәггем олачагды.

ДУЛУ ХАГАН — Јадымдадыр.

ИЧКЕН ХАТУН — Мән дедикләримин ән вачибини етдим. Танрыја шүкүр, сән артыг 5 илдир Хагансан. Икинчиси, јә'ни атанын вәсијјәтнамәсини исә бујур, сәнә тәһвил верәрәм, о шәртлә ки, Јағмурун вәлиәһдлијини е'лан едәсән.

ДУЛУ ХАГАН — Мән бу тәклифин чавабыны гардашынла көндәрмишәм, јәгин ки, хәбәрин вар. Мән Ана јасамыза зидд кедә билмәрәм.

ИЧКЕН ХАТУН — Ана јасаныза көрә сән бу тахтда отурмамалы идин. Чүнки Хаган атанын вәсијјәтини позмаг јасаја зиддир. Мән буну билдијимдән сәни һакимијјәтә кәтирмәк үчүн атанын вәсијјәтнамәсини кизләтдим. Мән гадынлығымла дедијими етдим. Бәс сән нијә әһдә вәфа гылмырсан?

ДУЛУ ХАГАН — (хејли сүкутдан сонра). Мән дәфәләрлә сәнә хәбәр көндәрдим ки, вәсијјәтнамәни кәтир. Сән... Даһа кечдир. Сән оғлунун вәлиәһдлик иддиасыны кет инди ону киров көтүрәндән тәләб елә!

ИЧКЕН ХАТУН — Бу сәнин гәт'и сөзүндүр? Мән сәнә атанын вәсијјәтнамәсини кәтирмишәм, Дулу!

ДУЛУ ХАГАН — Ичкен, мәнә вердијиниз бу тахтда мән халгын нифрәтиндән башга һеч нә газанмамышам. Милләтим мәним хәјанәтими бағышламыр. Вәсијјәтнамәни апар, саһибинә чатдыр.

ИЧКЕН ХАТУН—Ај заваллы, онда мәни мүшајиәт едән забити динлә.

(Ичкен Хатунун ишарәси илә Чин забити дахил олур. О, Хагана тә'зим етмир).

ЕРКИН — Елчи! Сизин мәдәни адландырдығыныз Чиндә мәкәр Хаган гаршысында тә'зим етмәји сәнә өјрәтмәјибләр?

ЧИН ЗАБИТИ — Дулу хан! Мән сәнә бөјүк Чин Хаганындан фәрман кәтирмишәм.

МУБИ ТӘРХАН — Өлкәнизлә бағладығымыз әһднамәјә көрә Чин Өтүкәнлә јалныз мәктуб дили илә данышa биләр, фәрманла јох!

ЧИН ЗАБИТИ — Ағсаггал, 5 ил әввәл сәнин Гара Хагана нечә гуллуг көстәрдијини көрдүк... Сөзүм Дулу Ханадыр. Хан, сән Күндоғар өлкәсинин һәшәмәтли Хаганы Ван-Хо-Чунгун бу фәрманыны шаһзадәнин јанында диз үстә гәбул етмәлисән!

ДУЛУ ХАГАН — Һәддини ашдын, түмәнбашы! Сән, дәфәләрлә сизин бурнунузу оваң Көјтүрк Хаганы илә данышырсан... өзүнү елчи кими апармасан, кәтирдијин чызмагараны гәбул етмәјәчәјәм!

ЧИН ЗАБИТИ — Сәнинлә бу чүр данышмағы мәнә Хаганым өзү әмр eләјиб. Диз чөк, фәрманы гәбул елә!

(Дулу Хаганла Муби Тәрхан вә Еркин тәәччүблә бир-биринә бахыр. Сукут).

— Әкәр сән бу фәрманы диз үстә гәбул етмәсән, сәнин Чиндә әсир олан аилән е'дам олуначаг.

(Дулу Хаган мә'налы шәкилдә Муби Тәрхана бахыр).

МУБИ ТӘРХАН — (Күлүмсүнүр). Јајын кәрилмәси онун күчүнү артырыр. Хаган... Нә олар, доғру хәбәр кәтирән елчинин фәрманыны о дедији кими дә гәбул етмәк олар...

ДУЛУ ХАГАН — Муби Тәрхан дүз бујурур. Орда сиздән мәдәнијјәт вә нәзакәт өјрәнән аиләмин хатиринә... (диз чөкүр, фәрманы елчидән алыб, Муби Тәрхана верир).

МУБИ ТӘРХАН — (Охујур). «Бөјүк Чин Хаганындан, бизи һәмишә еһтирамла гаршылајан, Чуло Хаганын оғлу Дулу хана! Сәнин кечмиш архан, достун, мәним гардашым Јан-Чунга көстәрдијин бөјүк «һөрмәтдән» хәбәрдар олдум. Вердијин чавабдан мә'лум олур ки, сән Ана јасаны әлиндә бајраг едиб, Јағмурун Көјтүрк сәлтәнәтинә варислијини гәбул етмирсән. Бил вә акаһ ол: 5 ил әввәл сәнинлә атам арасында бағланмыш әһднамәни ләғв едирәм. Чинин Хаганы дәјишдији кими, әһднамә дә дәјишмәлидир. Артыг сәнин өз Ана јасан вә өз төрән јохдур. Сән рәсмән Чин Ана јасасыны, төрәсини динини вә дилини гәбул етмәли, мәнимлә јалныз Чин дилиндә јазышмалысан...». (Сүкут).

ДУЛУ ХАГАН — Сонра нә чәрәнләјир?

МУБИ ТӘРХАН — Јенидән 60 мин Чин аиләсини Өтүкәндә јерләшдирмәји әмр едир.

ДУЛУ ХАГАН — Демәк, сиз бизим торпагларымызы јаваш-јаваш ишғал едирсиниз?

ЕРКИН — Онлар бизим торпагларымызы чохдан ишғал едиб. Инди исә руһумузу, мә'нәвијјатымызы ишғал етмәк үчүн, чинлиләри Өтүкәнә көндәрир вә билир ки, Түркелинин ә'јанлары өз övладлары илә Чин дилиндә гырылдатмағы шәрәф билир... Кәнчләримиз чинлиләр кими кејиниб-кечинир. Чин дилиндә данышыр, онлары јамсылајырлар.

ДУЛУ ХАГАН — «һәшәмәтли» күндоғар өлкәсинин бу тәләбләрини гәбул етмәк, Көјтүрк хаганлығынын өлүмү демәкдир. Јох, биз буна дөзмәјәчәјик. Муби Тәрхан, чавабымы јаз: «Көјтүрк хаганлығындан Чин Хаганына! Бағладығымыз әһднамәни дәјишиб Чин јасасыны вә төрәсини гәбул етмәјәчәк, милләтимин динини вә дилини дәјишмәјәчәјәм. Чүнки бабаларымызын бизә гојуб кетдији Ана јасамызын, төрәмизин, динимизин вә Ана дилимизин саһиби мән дејиләм, милләтдир. Мәним күчүм она чатмаз. Јенидән 60 мин Чин аиләсини Өтүкәндә јерләшдирмәјә имканым јохдур». Муби Тәрхан, мөһүрүнү вур, вер кетсин. (Елчијә). Түмәнбашы, диз чөк, мәктубу көтүр.

ЧИН ЗАБИТИ — Бөјүк Чинин шаһзадә мәлакәси, бу нә дејир?

ИЧКЕН ХАТУН — (Тәәччүблә). Хан...

ДУЛУ ХАГАН — Хан јох, Хаган! (Забитә). Диз чөк!

(Чин забити диз чөкүб мәктубу көтүрәркән Кур-Шад дахил олур).

ДУЛУ ХАГАН — (Тәәччүблә). Кур-Шад.

КУР-ШАД — Күн ајдын!

(Дулу Хагана тәрәф кедир. Онун һәрәкәтсизлијини көрүб дајаныр).

ЕРКИН — Ушаглары көрә билдинми?

КУР-ШАД — Бурдадырлар. (Ишарә илә Бану Чичәк, Арслан вә Илтәриш дахил олур).

ЕРКИН — (Забитә). Баһо... Дејәсән сизин бунлары е'дам етмәк нијјәтиниз көзүнүздә галды.

ДУЛУ ХАГАН — (Севинчлә). Бану Чичәк?..

БАНУ ЧИЧӘК — Дулу хан, сәнин мәнә олан хәјанәтини бағышлаја биләрәм, амма вәтәнә олан хәјанәтини јох...

ДУЛУ ХАГАН — (Хејли сүкутдан сонра). Кур-Шад! Ичкен Хатуну көрмүрсәнми? Јағмурун вәлиәһдлик иддиасы үчүн кәлиб. Сән ону кировлугдан азад етмәлисән... Мән исә онун бу тахтда вәлиәһдлијини е'лан етмәлијәм... әвәзиндә исә мәнә атамызын сәнә јаздығы вәсијјәтнамәни кәтириб. Сән нечә бахырсан бу алверә?

КУР-ШАД — Мәкәр атамызын вәсијјәти олуб?

ИЧКЕН ХАТУН — Олуб, будур. Атан сәни бу сәлтәнәтә варис тә'јин едиб, ал, тахтына саһиб ол.

КУР-ШАД — (вәсијјәтнамәни алыб охујур). Мән һәмишә демишәм, јенә дејирәм, бу тахтда кимин отурмасынын мәним үчүн һеч бир фәрги јохдур. Мәним үчүн ваҹиб олан вәтәнимин мүстәгиллијидир. О ки, галды Јағмура, әввәла, о бизим гардашымыздыр. Икинчиси, онун һәрда, һансы халга хидмәт едәчәјини өзү биләр. Кедиб соруша биләрсиниз. Бу вәсијјәтнамәјә кәлинчә... (өпүр) мәним үчүн мүгәддәсдир. Амма еләдикләримә көлкә салмамаг үчүн мән варисликдән имтина едирәм.

МУБИ ТӘРХАН — һалал олсун сәнә бу торпағын сују, акмәји!

КУР-ШАД — Вәлиәһдлији исә Чин әсарәтиндә өзүнү киши кими апармыш гардашын оғлу Урку Тәкинә тәклиф едирәм. Бәс һаны Урку Тәкин?

БАНУ ЧИЧӘК — Атасы илә көрүшмәмәк үчүн кәлмәди.

ИЧКЕН ХАТУН — (забитә). Бунлар нечә мәхлугдур? Нә бизим улу бабаларымыз, аталарымыз, нә дә биз сизи баша дүшә билмәдик... Атлары чәкин. Дулу, сән ахы мәнә гул олачағыны вә'д етмишдин, бәс нә олду? һарам олсун мәним сәнә еләдикләрим. (Чин забити илә чыхыр)

МУБИ ТӘРХАН — Билин, бундан сонра Өтүкән һеч бир дөвләтин әсарәтиндә олмајачагдыр.

ДУЛУ ХАГАН — Мән вәтәнимин, өмүр јолдашымын, оғлумун вә гардашымын гаршысында күнаһкарам. Еркин, Муби Тәрхан, Арслан, Бану Чичәк, әзизләрим, инди сиз дејин, мән өз күнаһларымы нә илә јуја биләрәм?

МУБИ ТӘРХАН — Инсанлыға-инсанлыгла!

АРСЛАН — Хејирхаһлыға-хејирхаһлыгла!

ЕРКИН — Кишилијә-кишиликлә!

БАНУ ЧИЧӘК — Мәрдлијә-мәрдликлә!

ДУЛУ ХАГАН — Онда динләјин: Атамдан сонра бу гылынча мән саһиб олмалыјдым. Амма бу гылынч өзүмүзү кәсмәјә башлады. Чинајәт јолу илә она әмим Гара Хан саһиб олду. Мән дә башга чүр хәјанәтлә бу гылынчы онун әлиндән алдым. Артыг бу чинајәтләрә, бу хәјанәтләрә сон гојмаг үчүн инди бу гылынчын саһиби нә мән ола биләрәм, нә дә мәним өвладым. Чүнки хәјанәтлә әлимә кечән бу гылынча мән лајиг дејиләмсә, мәним өвладым да лајиг ола билмәз. (Әлиндәки гылынчла өзүнү вурмаг истәјиркән ону тутурлар).

БАНУ ЧИЧӘК — Сәнин бу гәрарыны алгышлајырам. Дулу Хан, сән о заман вәтәнә еләдијин хәјанәтлә Көјтүрк хаганлыг сүлаләсини ләкәләмиш, өз өвладыны исә милләт гаршысында хәчил етмишдин. Сән бу күн, бу тәклифинлә Көјтүрк хаганлыг сүлаләсини ләкәдән, өвладыны исә хәчаләтдән хилас етдин.

ДУЛУ ХАГАН — Бу гылынча әслиндә сән лајиг идин, Кур-Шад! Она кәрә дә инди бу гылынч адыны мәним гојдуғум сәнин өвладын Кутлуг-Илтәришә чатмалыдыр.

(Гылынчы Илтәришә верир).

ЕРКИН — Амма она гәјјум кәрәк!

КУР-ШАД — Мән истәрдим, мүдрик ағсаггал Муби Тәрхан гәјјум олсун. Өтүкәни јалныз о, әчдадларымызын гојдуғу гајдаларла идарә едә биләр!

(Муби Тәрхан, Кур-Шад вә Дулу Хан әлләриндә гылынч тутмуш Илтәриши бајраг кими башларынын үстүнә галдырыр, тахтда отурдурлар).

СӘС: — Еј түрк бәјләри, милләт, ешидин. Јухарыда мави көј чөкмәдикчә, ашағыда гара торпаг јарылмадыгча сәнин елини, сәнин төрәни ким поза биләр? Еј түрк милләти, силкәлән, өзүнә гајыт, сән өзүн оланда бөјүк олурсан!

СОН.